O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
INV.№

O‘zbekiston adabiyoti va san’ati

ЎЗБЕКИСТОН АДАБИЁТИ ВА САНЪАТИ • Haftalik gazeta • 1956-yil 4-yanvardan chiqa boshlagan • 2002-yil, 8-noyabr • № 46 (3679)

ҒОЛИБЛАР БИЗДАН ЧИҚАДИ

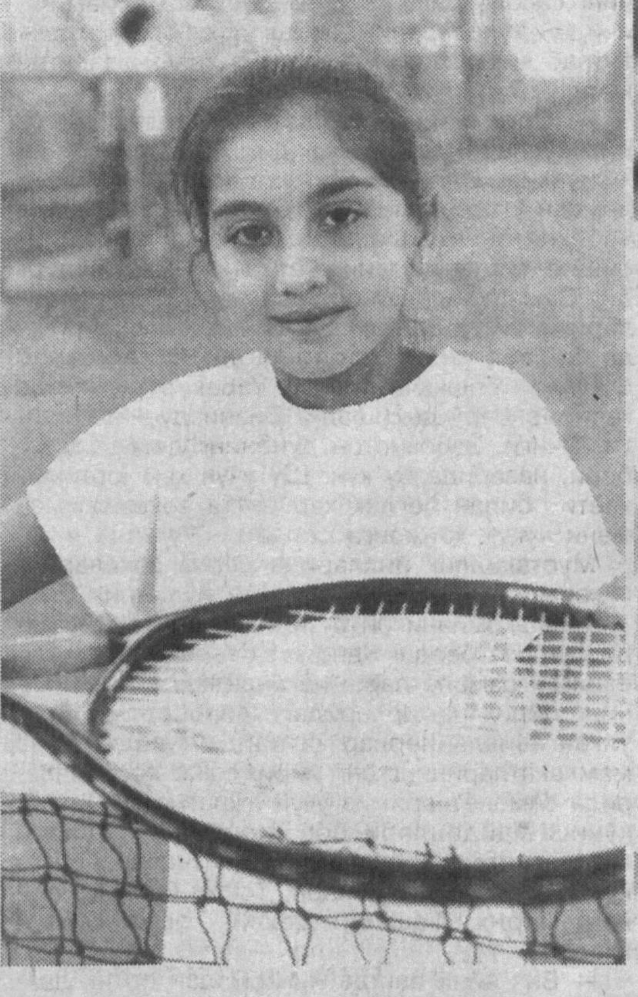

— Сенга ҳавасим келади, — дейди отам ҳар гал чет эл сафаридан қайтганимда. — Йигирма ёшингда дунёни кўриб улгурдинг. Шўролар даврида ўзбек қизи учун жаҳон миқёсидаги мусобақаларда қатнашиш орзу эди. Ҳозир эса... Бугун Тошкентда бўлсанг, эртага Нью-Йоркда, индинга Сиднейдасан...

Отамнинг ҳавас қилганича бор. Ростдан ҳам, мустақилликка эришганимиздан сўнг мамлакатимизда спорт ва жисмоний тарбияни ривожлантиришга катта эътибор берила бошланди. Спортчиларимиз Жаҳон ва Осиё миқёсидаги мусобақаларда эришаётган ютуқлар ҳам шунга яраша бўляпти. Бундан ўн йиллар олдин Жанубий Кореянинг Пусан шаҳрида ўтган Осиё ўйинларида Ўзбекистон алоҳида жамоа сифатида иштирок этиб, элликка яқин давлат ўртасида умумжамоа ҳисобида фахрли бешинчи ўринни эгаллайди деса, биров ишонармиди. Йўқ, албатта. Аммо юртимиз спортчиларининг сўнгги Осиё ўйинларида Япония, Хитой, Жанубий Корея каби давлатлар спортчилари билан тенгма-тенг курашгани, айрим турларда улардан ўзиб кетгани ҳақиқат.

Бундан ташқари, жаҳон спортчиларининг энг йирик мусобақаси — Олимпиада ўйинларида ҳам спортчиларимиз ўзларини кўрсатишди. Юртимиз спортчилари учун дастлабки йирик мусобақа — Лилихамерда ўтказилган Олимпиададаёқ Лилия Черязова олтин медал олиб, Ўзбекистон номини дунёга танитди.

Бу ютуқлар ўз-ўзидан келаётгани, иқтидорли спортчилар ўз-ўзидан пайдо бўлаётгани йўқ, албатта. Юртимизда спортнинг барча турларини ривожлантиришга имкониятлар етарли. Айниқса, сўнгги йилларда ўсмирлар ва ёшлар ўртасида ўтказилаётган мусобақалар — «Умид ғунчалари», «Баркамол авлод», «Универсиада» турнирлари спортимизнинг яна бир қадам олға силжишига замин яратди. Сўнгги Осиё ўйинларида ғолиб чиққан кўплаб спортчилар худди шу мусобақаларда тобланган йигит-қизлар эканлиги янада қувончли.

Яқинда мамлакатимизда спорт ва жисмоний тарбияни ривожлантириш соҳасида яна бир хайрли ишга қўл урилди. Президентимиз Ислом Каримов Фармонига биноан Ўзбекистон болалар спортини ривожлантириш жамғармаси тузилди. Бундан кўзланган мақсад ўсиб келаётган ёш авлодни жисмоний ва маънавий саломатлигини таъминлаш, улар онгида спортга, соғлом турмуш тарзига меҳр-муҳаббат уйғотишдир. Юртимизнинг барча вилоят, туман ва шаҳарларида жамғарманинг бўлимлари фаолият кўрсатади. Бу дегани, энг чеккадаги худудлар ҳам эътибордан четда қолмайди. Узоқ-узоқ қишлоқларда ҳам спорт иншоатлари — стадионлар, волейбол, баскетбол майдонлари, теннис кортлари қурилиб, фарзандларимиз ихтиёрига бериб қўйилади. Юртбошимиз республика даражасида Жамғарма Ҳомийлик кенгашининг раиси, вилоятлар ҳокимлари минтақавий филиаллар кенгашлари раиси эканлиги жамғарма фаолияти доимо диққат-эътиборда бўлишини англатади. Демак, спортимиз бундан буён ҳам ривожланаверади, Ўзбекистондан Олимпиада, Жаҳон, Осиё ўйинлари ғолиблари етишиб чиқаверади. Бунга ҳеч шак-шубҳа йўқ.

Ирода ТЎЛАГАНОВА,
теннис бўйича Осиё ўйинлари чемпиони

САМИМИЙЛИК — МУЛОҚОТНИНГ ЖОНИ

Суҳбатдошимиз — «Ўзбектеатр» ижодий ишлаб чиқариш бирлашмаси бош директори, санъатшунослик фанлари номзоди Омонулла РИЗАЕВ.

— Омонулла Зуфарович, «Ўзбектеатр» бирлашмасига бош директор этиб тайинланганингизга ҳали кўп бўлгани йўқ. Айтинг-чи, бу вазифа сизни чўчитмадими?

—Ишга киришар эканман, қизиқ ҳолатга тушдим. Бу — ҳам бироз ҳадик, ҳам ҳаяжон, ҳам масъулият ҳисси бўлди. Чунки «Ўзбектеатр» — ижодий ишлаб-чиқариш бирлашма. Яъни ҳам ижод қилиш, ҳам ишлаб чиқариш билан шуғулланиш керак. Биргина театрнинг ўзи бир дунё. Қирққа яқин профессионал театр ижодкорларининг ҳар бири ўзига хос санъаткор. Уларни қандай қилиб жипслаштириш мумкин? Менда шунга яраша куч-ғайрат, имконият, ирода, билим етарлими? Мени қийнаган, чўчитган саволлар мана шулар эди. Лекин бир шиорим бор: фақат олдинга интилиш. Аввало, ижодий гуруҳлар, жамоалар мени яхши кутиб олишди. Атрофимда бир гуруҳ ёшлар йиғилишди, ижодий муҳитнинг шаклланишига замин пайдо бўлди.

Бизнинг бугунги асосий мақсадимиз республикамизда амалга оширилаётган маънавий-маърифий ислоҳотларга имкониятимиз даражасида ҳисса қўшиш. Мен одамлар билан муносабатдан, ишдан чўчимайман. Чунки муносабатинг холис, хайрли бўлса, сен билан тезда мулоқотга киришишади. Самимийлик мулоқотдаги энг яхши воситадир.

— Бирлашма қошида «Ёш артист» ижодкор ёшлар марказини ташкил этибсизлар. Бу фикр қандай туғилди?

— Санъат институтида ишлаганимда юртимиз қобилиятли, иқтидорли ёшларга бойлигини ўз кўзим билан кўрдим. Айниқса, бу ҳол қабул имтиҳонлари пайтида яққол кўзга ташланди. Афсуски, ҳаммани ўқишга қабул қилишнинг имкони йўқ. Ана шу ерда марказни ташкил этиш фикри пайдо бўлди. Бундан икки йил олдин Ўзбекистон театрларининг «Мустақиллик тимсоли» номли республика телевизион кўрик-танлови эълон қилинганди. Биз кўрик-танловда қатнашишни жуда хоҳладик. Натижада янги, оригинал асар ёзиш ва саҳналаштириш эҳтиёжи туғилди. Ўзбекистон Президенти ҳузуридаги Давлат ва жамият қурилиши академияси билан ҳамкорлик шартномасини туздик ва «Хазон бўлган умр» спектаклини саҳналаштирдик. Асарни Санъат институти талабаларининг ўзлари ёзишди ва ролларни ҳам ўзлари ижро этишди. Ёшлар билан кўп ишлар қилиш мумкинлигига яна бир бор ишонч ҳосил қилдим. Кези келганда, талабаларнинг ташаббусларини ҳар томонлама қўллаб-қувватлаган академия ректори Алишер Азизхўжаевнинг саъй-ҳаракатларини алоҳида таъкидлаб ўтишни истардим.

Давоми иккинчи бетда

ТАМИЛАНИ ТАН ОЛИШДИ

Италиянинг Агрополи шаҳрида ўтган Халқаро пианиночилар танловида ўзбекистонлик ёшлар катта муваффақиятни қўлга киритдилар.

Йигирма ёшгача бўлган қатнашчилар орасида Успенский номидаги мусиқа мактаб-интернатининг ўқувчиси Тамила Салимжонова (устози — Т.Попович) I даражали «Тито — Апреа» совринига сазовор бўлди. Унинг мактабдоши Самара Темурова (устози — Д.Хўжаева) иккинчи ўринни эгаллади. Катталар гуруҳида қатнашган Гўзал Тагиева (устози — О.Юсупова) учинчи ўринни олди.

«Ле — Музе» мусиқачилар ассоциацияси ўтказган мазкур халқаро танловда Япония, Франция, Испания, Россия, Италия каби кўплаб давлатлардан қирққа яқин ёш истеъдодлар қатнашдилар.

М. КАРИМОВА

Суратда: Т. Салимжонова машҳур дирижёр Фридерико Волпе билан.

ҒАЙРАТИЙ МАКТАБИ

Мангу лаҳза

Иккинчи жаҳон уруши бошланиши билан душман собиқ советлар мамлакатининг кўпгина шаҳарларини эгаллаб, Москва остонасига қадар кириб келди. Украина, Белорусия каби республикалар, Москва, Ленинград каби шаҳарлардан ўнминглаб кишилар Ўзбекистонга кўчириб келтирилди. Шундай кишилардан бири оиласи билан Ғайратий хонадонининг ярмини эгаллади. Ўзини катта оға деб ҳисоблаган бу зот хонадон соҳибини назар-писанд қилмай, ўз ҳукмини беорларча ўтказа бошлади. Орада баланд-паст гаплар бўлиб ўтди. Ўзбекнинг ҳурматли шоирларидан ҳисобланган ва ҳатто собиқ иттифоққа танилган Ғайратий шаллақи «меҳмон»нинг саъй-ҳаракатлари билан миллатчи сифатида қамалди.

Орадан бирмунча муддат ўтиб, казо-казоларнинг аралашуви билан шоир озодликка эришди. Лекин унинг манглайига босилган «миллатчи» тамғаси 60-йилларга қадар ундан аримади. Асарлари босилмади, адабиёт оламига яқин бирорта идора уни ишга олмади. Шундан кейин у Тошкентнинг Ўнқўрғон қишлоғига кўчиб бориб, ўша ердаги мактабда адабиётдан дарс берди. 50-йилларнинг бошларида эса кимнингдир илтифоти билан Тошкент шаҳрининг Лабзак кўчасида жойлашган Пионерлар саройидаги адабиёт тўгарагига раҳбар сифатида таклиф этилди.

Абдураҳим Абдуллаев (Ғайратий) Тошкент шаҳрининг Дегрез маҳалласида туғилган. Ёш чоғида онаси вафот этгач, қўшни маҳалладаги Ойимхон исмли аёл уни ўз тарбиясига олган. Абдураҳим бу фозила ва мактабдор отин аёл қўлида ўқиш-ёзишни ўрганди. 1914 йили эса, шу маҳалладаги мадрасага ўқишга борди. Мадрасада араб, форс тилларини, мумтоз Шарқ адабиётини яхши билган мударрислардан сабоқ олиб, шу қутлуғ масканда адабиётга ҳою ҳавас туйди. Орадан кўп ўтмай, у маҳалладоши Зиё Саид орқали унинг Маннон Уйғур, Хуршид, Зариф Баширий сингари дўстлари билан танишди, уларнинг нафис мажлисларида иштирок этиб, ўзидаги адабиётга ҳаваснинг аланга олишига эришди.

Бўлажак шоирнинг отаси ўқимишли киши бўлгани учун Хислат, Камий сингари жадид шоирлар билан даврадош эди. Унинг уйида бўлиб ўтган шеърхонликларнинг бирида Хислат эшон ёш Абдураҳимнинг шеърларини эшитиб, ундаги шеъриятга ғайрат ва ихлосни кўриб, унга Ғайратий деган тахаллус берди. Шу тарзда ўзбек адабиёти осмонида Ғайратий деган митти юлдуз пайдо бўлди.

Уста Абдулла назарида, ижод кўчасига кирган кишиларнинг косаси камдан-кам оқарган эди. Шунинг учун ҳам у ўғлига: «Шоир бўламан, деб овора бўлма. Шоир киши дунёдан хор-зор бўлиб ўтади», дер ва бу сўзини бир талай мисоллар билан асослар эди. Лекин Абдураҳим — Ғайратий шеър ёзишда давом этаверди.

Агар у бошқа даврда яшаганида ундан кўпгина ўлмас асарлар қолган бўлармиди. Лекин замон уни турли кўйга солиб, Муқимий сингари ғариб, Фурқат сингари сарсону саргардон қилди.

50-йилларнинг бошларида Ғайратий раҳбарлик қилган адабиёт тўгарагига бир гуруҳ ўқувчилар кириб келдилар. Ғайратий VI — VII синф ўқувчиларини мумтоз ўзбек, форс, озарбойжон шоирлари асарларидаги бадиий латофатни ҳис этишга ўргатмоқчи бўлди. Минглаб байтларни ёд ўқиб, уларни мумтоз Шарқ шеъриятининг сеҳрли оламига олиб киришга уринди. У ўзи бой берган хазинадан ёшларнинг баҳраманд бўлишларини астойдил истади. Бугун биз бу тўгаракдан адабиёт алифбосини ўрганиб чиққан кишилар номини тилга олсак, улар бутун бир авлодни ташкил этади: Хайриддин Салоҳ, Юсуф Шомансур, Анвар Эшонов, Сайёр, Тўлқин, Анвар Исроилов, Анвар Юсупов, Тамилла Қосимова, Матлуба Исломова. Бу рўйхатнинг бошида Ўзбекистон Қаҳрамони, халқ шоири Эркин Воҳидов туради.

Устоз билан шогирд: Ғайратий ва Эркин Воҳидов.

Ғайратий бу шоир ва ёзувчилар Саъдий, Ҳофиз, Бедил, Фузулий номларини ҳали эшитмаган пайтларида уларнинг луғатсиз тушуниш маҳол бўлган асарларини ўқирди. «Чуқурроқ ўйласам, шоир Ғайратий, — деб ёзади Эркин Воҳидов, — катта педагог ҳам экан. Биз ўша вақтда буюк Шарқ алломаларининг нозик бадиий образларини тушуниб етмаган бўлсак ҳам, мурғак хаёлимизга сеҳрли шеъриятнинг шуъласи тушган экан. Ақлимиз билан англамасак ҳам шууримиз билан шундай юксак, самовий, мўъжизавий шеърият оламда борлигини сезган эканмиз».

Шу кеча-кундузда 100 йиллиги нишонланаётган шоирдан бизга бир қанча шеър, достон, ҳикоя ва қиссалар мерос бўлиб қолган. Аммо ундан қолган энг катта бойлик — Ғайратий мактабининг собиқ талабалари.

Наим КАРИМОВ

ЁШЛАР ТЕАТРИГА ФАХРИЙ ЁРЛИҚ

Шу йил май — июн ойларида Москвада И. Смоктуновский номидаги регионал хайрия ижтимоий фондининг ўн йиллигига бағишланган «Аср ёшлари» Москва халқаро телевизион-театрлари фестивали бўлган эди. Мазкур фестивалда МДҲ ва Болтиқбўйи давлатлари театрлари ўз спектакллари билан қатнашдилар. Фестивалда Ўзбекистон ёшлар театри ҳам «Садўм ва Ғамўрра» спектаклини намойиш этди. Асар марказида глобал муаммога айланиб улгурган наркомания масаласи туради. Ёшлар қалбини тез ром қилиш хавфини туғдираётган гиёҳвандликни даф этиш, XXI аср ёшларининг бундай иллатлардан халос бўлишига эришиш масалалари асар моҳиятини ташкил қилади.

Куни кеча Ўзбекистон ёшлар театрида Москвадан келган ҳайъат вакиллари фестивал якунлари ва унинг натижаларини маълум қилдилар. Ўзбекистон ёшлар театрининг фестивалдаги иштироки юқори баҳоланиб, театр раҳбари Наби Абдураҳмоновга фестивалнинг фахрий ёрлиғи топширилди.

Маросимда Россиянинг Ўзбекистондаги элчиси Дмитрий Юриков, Белорус республикасининг элчиси Николай Демчук ва бошқа меҳмонлар иштирок этдилар.

Б. МАМАДИЕВ

ТАНЛОВ ЯКУНЛАНДИ

«Ўзбеккино» давлат акционерлик компанияси томонидан шу йилнинг бошларида «Бугунги кун қаҳрамони» мавзуида адабий сценарийлар танлови эълон қилинган эди.

Танловга олтмишдан ортиқ сценарий тақдим этилди. Ёзувчи Муродбой Низоновнинг «Танка» адабий сценарийси ҳаётга яқинлиги, жонлилиги, манзараларга бойлиги билан эътиборни тортди. Унда қорақалпоқ халқининг ўзига хос миллий хусусиятлари моҳирона очиб берилган, воқеалар ривожи динамик ҳаракатда кўрсатилган.

Танлов ҳайъати М.Низомов асарига иккинчи мукофот беришга қарор қилди. Биринчи ва учинчи мукофотлар эса берилмади.

МАДАНИЙ ҲАЁТ

Пойтахтимиздаги 274-мактабда она тили ва адабиёт ўқитувчиларининг кенгаши бўлди. Унда «Янги педагогик технологиялар — амалда» мавзуидаги маърузалар тингланиб, очиқ дарслар кузатилди. Кенгаш ишида Ўзбекистон халқ ёзувчиси, Марказий Осиё халқлари маданияти ассамблеясининг биринчи вице-президенти Одил Ёқубов ва Республика атамашунослик қўмитаси раиси ўринбосари Ҳабибулла Бектемиров ўқитувчи ва ўқувчиларни қизиқтирган саволларга жавоб бердилар. Драма тўгараги аъзолари томонидан О.Ёқубовнинг «Бир кошона сирлари», «Улуғбек хазинаси» асарларидан саҳналаштирилган кўринишлар йиғилганларга манзур бўлди.

М. ВАЛИЕВА

Машҳур созанда, Ўзбекистон халқ артисти, профессор Турғун Алиматовнинг миллий мусиқамиз ривожига қўшган ҳиссаси беқиёсдир. Бу бетакрор созанданинг танбур, дутор, сато каби миллий созларимизда ижро этган куйлари фақат республикамиз санъат шинавандаларинигина эмас, Англия, Америка, Голландия, Франция каби мамлакатлар тингловчиларини ҳам мафтун этди.

31 октябр куни Ўзбекистон Давлат консерваториясининг муҳташам залига йиғилганлар Турғун Алиматовнинг беқиёс маҳоратига яна бир бор қойил қолдилар. Кекса санъаткор шогирдлари жўрлигида мумтоз куйларимизни маромига етказиб ижро этди. Устознинг шогирдлари Маҳмуд Тожибоев, Замира Суюнова, Коммуна Олимова, Рифатилла Қосимов раҳбарлигидаги созандалар ва бошқа санъаткорларнинг ижролари мухлисларни ром этди. Машҳур санъаткорлар Ориф Алимахсумов ва Очилхон Отахонов Турғун Алиматовни самимий қутладилар.

* * *

1 ноябр куни "Мусиқа саройи"да яна мумтоз куйлар янгради. Мухлислар ўзбек мумтоз мусиқасининг истеъдодли намояндаси Ўзбекистон халқ артисти Муножат Йўлчиеванинг янги концерт дастурини мароқ билан тингладилар.

* * *

2 ноябр куни консерваторияда буюк немис композитори Людвинг ван Бетховен хотирасига бағишланган "Прометей" фестивали очилди. Концерт бошланишида консерватория проректори Д.Муродова улуғ композиторнинг ижоди ҳақида маъруза қилди. Ўзбекистон санъат арбоби, дирижёр Анвар Эргашев раҳбарлигидаги Ўзбекистон миллий оркестри Бетховеннинг еттинчи симфониясини ижро этди.

Бетховеннинг скрипка ва оркестр учун концерти янгради. Скрипкачи Елена Чернованинг ижро маҳорати ҳам мухлисларга манзур бўлди.

С. ЖЎРАБЕКОВА

РАМАЗОН — ОМОНЛИК ОЙИ

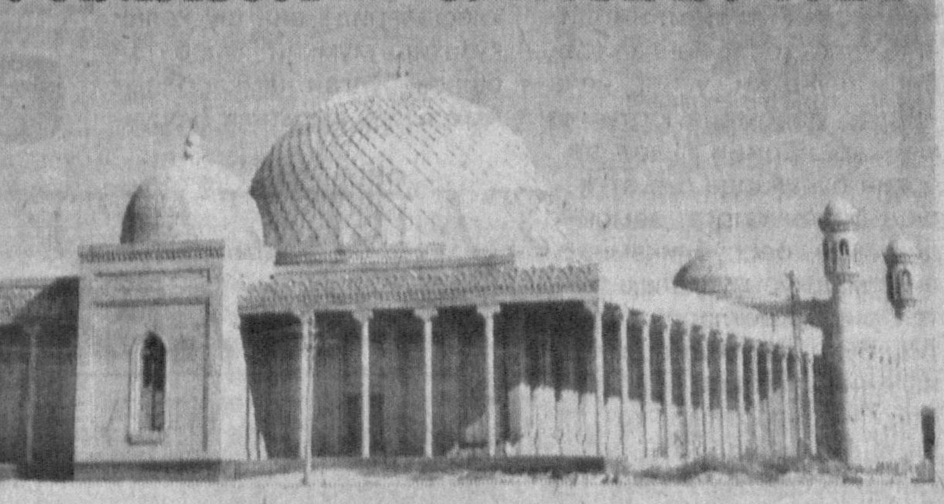

Келди қутлуғ рамазон ой — ҳамма ибодат айлагай,
Мўмин-мусулмонман деган савобни одат айлагай.

Рўзадорлик бизга азал Тангрининг бир фарзи экан,
Нияти соф бандасига Ўзи шафоат айлагай.

Рўза асли барча нафсдан буткул ғолиб бўлганга ёр,
Кимда иймон саломат, у — сабру қаноат айлагай.

Бу — ибодат ойидирким, бу — ҳам ижобатлар ойи,
Неки сўрсак сидқидилдан Оллоҳ ижобат айлагай.

Рўза пок этмиш вужудни, руҳни бақувват айламиш,
Ким сиҳатлик истаса гар унга садоқат айлагай.

Гулчеҳра, сен айла шукур, етдинг улуғ кунларга ҳам,
Ҳар ибодат икки дунё сенга саодат айлагай.

Гулчеҳра ХЎЖАНОВА

Ёзувчилар уюшмасида

Кеча Ёзувчилар уюшмасида Ўзбекистон халқ шоири Ғайратий таваллудининг 100 йиллигига бағишланган ижодий кеча бўлди. Уни Ёзувчилар уюшмаси раисининг ўринбосари, шоир Сирожиддин Саййид очди.

Анжуманда таниқли шоир-ёзувчилар, олимлар, Олий Адабиёт курси тингловчилари, адабиёт мухлислари иштирок этишди. Ўзбекистон халқ шоирлари Шукрулло, Эркин Воҳидов, Ўзбекистон халқ ёзувчиси Ҳамид Ғулом сўзга чиқишиб, шоирнинг ижоди хусусида гапирдилар, хотираларидан сўзлаб бердилар.

Кечани таниқли адабиётшунос олим Наим Каримов олиб борди.

Ёзувчилар уюшмасининг драматургия кенгашида драматург Тўлқин Муҳиддиннинг «Шамчироқ» драмаси муҳокама қилинди. Муҳокамани кенгаш раиси Эркин Самандар бошқарди.

Унда драматурглар Ҳусниддин Шарипов, Ҳафиз Абдусаматов, Ҳайдар Муҳаммад, Машраб Бобоев, Санжарали Имомов, Ҳайитмат Расул, Жўра Маҳмудлар сўзга чиқишиб, асарнинг ютуқ ва камчиликлари хусусида фикр-мулоҳаза юритдилар.

Муҳокамада асар мавзуи замонавийлиги таъкидланди, унинг айрим ўринлари қайта ишлашга тавсия этилди.

Учрашув

САМИМИЙЛИК — МУЛОҚОТНИНГ ЖОНИ

Боши биринчи бетда

—Ёшларга катта умид билан қараб, уларга имкониятлар яратиб беришга ҳаракат қиляпсиз...

— Ёшларга ишониш керак. Уларни тўғри йўналтириш, ишлашлари учун шарт-шароитлар яратиб бериш зарур.

Ёшларга ишонч билан қарашимнинг яна бир сабаби бор. Шу куннинг долзарб масалаларидан бири бўлиб турган замон қаҳрамони муаммоси асосан ёшлар билан боғлиқ. Замонавий қаҳрамонларни кимлар яратиши керак? Албатта, ёшлар. Агар бундай асарларни саҳналаштирувчи режиссёрлар ҳам ёш бўлсалар, нур устига нур. Чунки ёшларнинг дунёқараши катталарникидан ўзгача. Улар дунёни қандай кўрсалар, шундай талқин қиладилар.

— Тажриба керак эмасми?

— Албатта, ёш санъаткорларга устоз санъаткорлар раҳнамо бўладилар, уларга тажрибали, етук мутахассислар мураббийлик қиладилар. Шу аснода авлодлар алмашинуви табиий равишда рўй беради, анъаналар бир авлоддан иккинчисига ўтади. «Ёш артист» марказини ташкил этишдан асосий мақсад ёшлар ўз иқтидорларини тўлароқ намоён қилишлари учун замин ҳозирлаб беришдир. Марказнинг биринчи иши «Арткарнавал» бўлди. Бу фикр ҳам ёшлардан чиқди. Улар сценарийларни ҳам, шеърларни ҳам ўзлари ёзишди, мусиқасини яратишди ва ўзлари саҳналаштиришди. Шуниси қизиқки, ёшлар ўз атрофларига етук театр арбобларини бирлаштира олдилар.

Очиғи, «Арткарнавал» ўтмасидан аввал «Бундай байрамлар «Ўзбектеатр»нинг вазифаси эмас, ундан кўра театрларга ёрдам бериш керак. Бугун бизга карнавал керакми?» — деган гаплар ҳам бўлди. Карнавал «Биз бормиз!» шиори остида ўтди. Бу эса биз — санъаткорлар жамиятнинг таркибий қисмимиз, бир-биримизни билишимиз, ўрганишимиз, санъаткорлик бурчимизни биргаликда адо этишимиз керак, деган маънони билдиради. Карнавал тугагандан кейин санъаткорларнинг юз-кўзларида хурсандлик, мамнунликни ҳис қилдим. Улар: «Биз шундай йиғилишга муштоқ эканмиз, бир-биримизни кўриб, хабардор бўлиб туришимиз керак экан», деган гапларни айтишди. Шунинг ўзи ютуғимиз, деб ўйлайман.

— «36+1» лойиҳаси ҳақида батафсилроқ сўзлаб берсангиз.

— Бугунги кунда театрлар ишини ташкил қилишда замонавий бошқарув усулларига имкон қадар тезроқ ўтиш зарурлигини давр тақозо этмоқда. «Ўзбектеатр» бирлашмаси ҳозир шу ҳақда кўпроқ бош қотиряпти. Бунинг энг қулай, содда, ихчам кўринишларидан бири лойиҳалар устида ишлашдир. «36+1» лойиҳасининг мазмуни: республикадаги 36 профессионал театр ва «Ўзбектеатр». Бирлашмада ҳар бир театр учун биттадан янги, оригинал асар лойиҳаси ишлаб чиқилади. Хўш, бундай катта лойиҳаларни амалга ошириш учун нима қилишимиз керак? Албатта, бор имкониятдан унумли фойдаланишимиз лозим. Маълумки, бирлашма қошида Театр ижодкорлари уюшмаси бўлиб, унинг икки мингга яқин аъзоси бор. Афсуски, шу вақтга қадар бундай катта кучдан фойдаланилмай келди. Энди уларни ишга жалб этиш фурсати етди.

— Ўзбекистон театрлари олдида бугун яна қандай муаммолар мавжуд?

— Тўғриси, муаммолар талайгина. Уларнинг энг асосийси томошабинни тўлқинлантирадиган асарларнинг тақчиллигидир. Президентимиз театр ходимлари, санъаткорлар билан ҳар учрашганларида уларнинг олдига қайта-қайта бир вазифани — замон қаҳрамони образини яратиш вазифасини қўймоқдалар. Томошабинларни мустақиллик моҳиятини англаш, миллий маданиятимиз, қадриятларимизнинг қадрига етишга ундовчи асарлар зарур. Муаммолардан яна бири вилоят театрларида кадрлар етишмаслигидир. Мустақиллигимизнинг ўн иккинчи йили кетаётган бўлса-да, шу давр мобайнида бирор-бир театрга мақсадли ва режали равишда актёр, режиссёр ёки театр рассоми жалб этилмаган. Театрлар саҳналарида эса ёшлар образларини яратаётган ёш профессионал актёрлар ниҳоятда кам. Борлари ҳам-ҳаваскорлар. Ҳозир баъзи театрлар ўзларида театр-студиялар очиб, шу ерда ҳаваскорларни тарбиялаб, саҳнага чиқаришяпти. Эҳтимол, бу ҳам вазиятдан чиқишнинг бир йўлидир. Лекин ҳаваскорларнинг тўғридан тўғри профессионал саҳнага чиқишлари қийин. Профессионал театрда рол ижро этиш, асар саҳналаштириш профессионал нуқтаи назарни, профессионал дастхатни, муносабатни талаб этади. Театр-студиялар асримиз бошида бўлган. Чунки у пайтларда санъат олий ўқув юртлари йўқ эди. Бугунги кунда Тошкент шаҳрининг ўзида бир неча санъат олий ўқув юртлари мавжуд. Мен театр-студиялардаги ҳаваскорларнинг санъат институтларидан бирида ўқиб, кейин саҳнага чиқишлари тарафдориман.

Назаримда, ҳар бир вилоят ўз театри учун йилда бир-иккита талабани ўқитиш имкониятига эга. Давлат гранти асосидами ёки пулли шартнома бўладими, ҳар ҳолда, бу жараённи режали олиб бориш имкони бор. Яна бир гап. Республикамиз театрларида етакчилик қилаётган кадрларнинг барчасини театр мутахассислари деб бўлмайди. Театр ишини ташкил этиш, ривожлантириш, йўналтириш фақат мутахассиснинг қўлидан келади ва бу даргоҳни мутахассисгагина ишониб топшириш мумкин.

Шунингдек, бошқа муаммолар ҳам мавжуд. Буларни ҳал этиш учун бир қанча ислоҳотлар зарур. Бирлашманинг ташкил этилиши ислоҳотларнинг бир кўриниши. Лекин, ҳозирча, театр соҳасидаги фармонлар ва қарорларни бажариш билан боғлиқ жараёнлар тизимимизда кўнгилдагидек эмас. Албатта, ютуқларимиз бор: янги асарлар пайдо бўлди, драматурглар кашф этилди, кўплаб режиссёрлар, актёрларнинг номи элга танилди. Бир қанча санъаткорлар унвон ва мукофотларга сазовор бўлдилар. Бу ҳукуматимизнинг театр санъатига ҳурмат-эътиборининг бир кўриниши. Ана шу ҳурмат-эътиборга муносиб жавоб беришимиз керак.

— Бирлашма фаолиятида яна қандай ўзгаришлар кутиляпти?

— Ҳозир гап бирлашма ишини янада фаоллаштириш ҳақида боряпти. Биз театрлар билан раҳбар ва қуйи ташкилот сифатида муносабат олиб бормаслигимиз керак. Бирлашма театр директорини чақириб, унга буйруқ бериб юборадиган «контора» эмас. Биз ҳамкорликда, иккиёқлама, учёқлама шартномалар, лойиҳалар асосида ишлашимиз керак. Ўз фаолиятимизни шу нуқтаи назардан қайта кўриб чиқишимиз зарур.

«Ўзбектеатр» ўз номи билан ижодий ишлаб чиқариш бирлашмаси. Бироқ бугун ишлаб чиқариш кўнгилдагидек йўлга қўйилганми? Афсуски, бу саволга ижобий жавоб бериш мушкул. 1998 йили махсус «Артмадад» жамғармаси ташкил этилиб, ҳукуматимиз томонидан 50 миллион сўм маблағ ажратилганди. Биз шундан қандай фойдаландик? Ижодий жараённи ривожлантириш учун нималар қилдик? Бу энди алоҳида масала.

Муқаддас АҲМАДЖОНОВА
суҳбатлашди

Стюардесса Зуҳра ШОРАҲМЕДОВА:

“БУЮК АЗОБ ЭКАН ЮРТНИНГ СОҒИНЧИ...”

Озод Ватан одами

У йигирма беш йиллик иш фаолияти давомида бунга амин бўлди. Айниқса, бир воқеани ҳеч унутолмайди. Биринчи маротаба Москвага учишганда у ёқда тўрт кунча қолиб кетишди. Унинг назарида шу тўрт кун гўёки тўрт йилга чўзилди. “Қачон қайтамиз?” деган биргина савол нуқул кўнглида айланаверар, юрагидаги бўшлиқ лаҳза сайин кенгаяётгандек эди. Ниҳоят қайтишди. Ҳовлиларига киргач, онасининг иссиқ бағрига юзларини яширганча йиғлаб юборди.

— Нима бўлди, қизим, парвоз оғир ўтдими? — деди дастлаб отаси.

— Бирор жойинг оғрияптими? — деди ташвишланиб онаизор.

Укалари, сингиллари бир четда қараб туришар, улар унча-мунча нарсага йиғлайвермайдиган опаларининг ҳозирги ҳолатидан ҳайрон эдилар.

— Ўшанда ўн саккиз ё ўн тўққиз ёшларда эдим, — дейди Зуҳрахон. — Кейинчалик узоқ муддатли парвозларга ўргандим. Лекин, биласизми, она юртдан олислашган чоғларим ўзимни ҳали-ҳануз ғалати сезаман, чеҳрам кулиб турадию, соғинчларим кўз ёшга айланиб юрагимга оқади...

Стюардесса... биз бир вақтлар шундай касб эгалари ҳақида эшитсак, сочлари тилларанг, кўзлари мовий бўлган русийзабон қизлар хаёлимиздан ўтарди. (Аслида ҳам шундай эдида!) Кўпчилигимиз шундай тасаввурлар билан юрган кунларимизнинг бирида нигоҳлари чақнаб турган буғдойранг ўзбек қизи ўрта мактаб партасида ёзаётган иншосини “Мен албатта стюардесса бўламан” деган сўзлар билан бошлади.

Ота қизининг орзусидан қувонди. Асли касби ўқитувчи бўлган бу инсон ўн йил давомида фақат “аъло”га ўқиган тўнғич қизининг ҳаётда ўз ўрнини топиб олишини жуда-жуда истарди. Она ҳам оилада ҳамма фарзандларининг азму-қарорини қадрлар, уларнинг қизиқишларини бирма-бир тарозига солиб, сўнг ич-ичида маъқулларди.

Бувиси эса тамоман бошқачайди. Бу мунис аёлнинг ҳар бир ўгити Зуҳрага гўё сўнгги ҳукмдек жаранглаб эшитиларди. Ажойиб-ғаройиб эртаклар айтиб,ривояту ҳикматлари билан набираларини қойил қолдирган кекса буви ўша кунларда қизга битта сўзни алоҳида уқтирди: “Қаерда бўлсанг ҳам фақат одамларга ёрдам бер!”, деди. Зуҳра бувисининг шу сўзларини кейинчалик, ҳаёти давомида кўп маротаба эслади.

Олис парвозлар чоғида турли тасодифлар юз беради. Стюардесса эса йўловчиларни ҳаво кемасидаги муҳит билан “боғлаб” турадиган ягона шахс. Муҳит соз экан, демак кайфият ҳам жойида бўлади. Сафар давомида йўловчилар стюардессанинг нигоҳидан кўз узишмайди.У табассум қилса, кўнгиллар хотиржам тортади. Сал жиддийлашса бас, йўловчиларни ички безовталик қамраб олади. Зуҳра кема салонидан ўтиб қайтаркан доимо ҳаммага табассум билан боқади. Сезадики, унинг ним кулгуси йўловчиларга гўё “дармондори”-дек таъсир этади. Лекин, баъзида шундай ҳолатлар бўлади... хавотиру ташвишларни ҳам табассум ичига яшириш зарур.

Ёдида, ўшанда Америкага боришаётиб, йўлда техник носозлик юз берди. Бир неча дақиқа ичидаёқ йўловчилар ҳаёти хавф остида қолди. Пастда эса чексиз-чегарасиз уммон, ҳали яна уч соатдан кўпроқ океан устидан учишлари керак. Йўловчилар негадир ғимирлаб қолишди. Шунда Зуҳра бир дақиқаям уларнинг ёнидан силжимай, “ҳаммаси жойида” дегандек табассум қилиб тураверди. Ниҳоят хавфнинг олди олинди. Зуҳра эса ўша бир неча лаҳзалардаёқ ўзида рўй берган ҳолатни эсласа, ҳалигача ажабланади. Инсонни иродаси ҳар нарсага қодир экан. Ҳатто ўлимга тик боқиб туришга ҳам!

— Иш фаолиятингиз жараёнида қизиқ воқеалар ҳам бўлгандир, — дейман.

— Қизиқ воқеалар? Муҳим воқеалар десангиз-чи! Ахир ҳавода юз берган ҳар бир ҳодиса биз учун катта сабоқ вазифасини ўтайди. Демоқчиманки, шу ҳодисадан сўнг янада ҳушёррoқ бўламиз. Узоқ масофали парвозларимиздан бирида германиялик аёлни тўлғоқ тутиб қолди. Мен йўловчиларга (ҳатто юрак хуружларида ҳам) кўп марта тиббий ёрдам кўрсатганман. Лекин, доялик қилиш... Хуллас, қараб турмадим. Чақалоқ чинқириб, дунё юзини кўрди.Ўшанда шу гўдакнинг ҳужжатига “Ўзбекистонда туғилган” деб ёзиб қўйилди.

Аслида стюардесса шахсига қўйиладиган бир қанча талаблар бўлади. У аввало хушбичим, соғлом, билимдон ва иродали, шунингдек, бир неча хорижий тилларда эркин сўзлаша оладиган бўлиши керак. Зуҳранинг табиатида эса бундан бошқа фазилатлар ҳам мавжуд. У тиббиёт амалиётини тинмай эгаллаб борди. Учиш давомида самолётнинг қай детали қандай ишлаяпти, буни товушидан ажрата олади. Шу учун ҳам у учадиган қатновларда кема муҳандисининг шодлиги чексиз. Яна битта фазилати шуки, у психологик билимга ҳам эга.

— Буни мен инсонлар билан кўп йиллик мулоқотлар давомида ўрганганман, — дейди у. — Ахир парвоз чоғида бу нарса жуда муҳим. Бир воқеани ҳали-ҳали эслайман. Чет эл фуқароси нимадир бўлиб ёнида ўтирган рафиқаси билан жанжаллашиб қолди. Ниҳоятда асабий эр тутоққанича шартта ўрнидан туриб эшик томон йўл олди. Унинг эшикни очмоқчи эканини сезиб қолдим. Ўта хотиржам ҳолатда, осойишталик билан йўловчини бундай қилмасликка кўндирдим...

Зуҳра стюардесса бўлиб иш бошлаган йиллари Тошкент Давлат чет тиллар институтининг немис тили факултетида таҳсил олди. Тарих ва география бўйича мактабда олган билимларини мустақил тарзда мустаҳкамлади. Кейинчалик инглиз тилини мукаммал ўрганди. Унинг хорижча ёкимли талаффузи кўпчилик йўловчиларнинг эътиборини тортар, шу учунми кетма-кет савол ёғдиришарди. Айниқса бугунги кунларда... Ахир мустақил Ўзбекистон халқининг ҳаёти, тарихи билан қизиқадиганлар янада кўпаймоқда. Зуҳра чет элликларнинг саволларига жавоб бераётиб, ўзи ҳам ич-ичидан тўлқинланиб кетади. Товуши титраб-титраб чиқади. Балки биз кўп тилга оладиган миллий ғурур туйғуси шудир...

— Юртимиз ҳақида уларга сўзлаётиб негадир кўзларимга ёш келади, — дейди Зуҳра. — Чунки... Илгариги йиллар хотиралари хаёлимдан ўтаверади. У вақтда бирорта давлатда Ўзбекистонни билишмасди. Қанчалик куйиб-пишиб тушунтирмайин, елка қисиб қўйишарди. Самарқанд, Бухоро шаҳарларининг номларини айтганимдан сўнггина “Ҳа, биз у ерларда бўлгандик” дейишарди. Мана, энди бутунлай бошқача! Нуқул “Ўзбекистон ҳақида гапириб бер” дейишади. Бизни дунё танияпти. Очиғи, Ўзбекистон дунёнинг диққат-эътибори, назарида бу кун. Шу учун ҳам юртимиз ҳаёти билан боғлиқ ҳар битта воқеа-ҳодиса мени чуқур ҳаяжонга солади.

Мустақиллик йилларида барча соҳалардаги сингари “Ўзбекистон ҳаво йўллари” миллий авиакомпанияси тизимида ҳам катта ўзгаришлар юз берди. Қанотига “Ўзбекистон” сўзи ёзилган самолётларимиз эндиликда Американинг йирик шаҳарларидаги аэропортларда — улкан авиалайнерлар қаторида туради. Дунё мамлакатларининг энг йирик ҳаво дарвозаларида самолётларимиз учун ажратилган махсус қўниш майдонлари бор. Кейинги йилларда чет давлатлар билан кўплаб қатновлар йўлга қўйилди. Тошкент-Лондон, Тошкент-Рим, Тошкент-Париж, Тошкент-Деҳли, Тошкент-Бермингем...

— Биз айни вақтда йигирмадан ортиқ давлатларга парвоз қиламиз, — дейди Зуҳра Шораҳмедова. — Яқин кунларда Японияга йўл оламиз. Тошкент-Токио қатнови очилиш арафасида турибди.

Зуҳра яна кўп нарсалар ҳақида менга сўзлаб берди. Миллий авиакомпания томонидан йўловчилар учун барча қулайликларга эга бўлган янги-янги самолётлар сотиб олинаётгани, “Боинг”, “А-310” замонавий аэробуслари сафида яна янгилари пайдо бўлаётгани, бу соҳада миллий кадрларимиз тобора кўпаяётгани, ўзбек стюардесса қизлари сафи кенгаяётгани...

— Касбимга қаттиқ меҳр қўйганман, — дейди Зуҳрахон. — Раҳматли бувим “Бир ишга киришдингми, уни жон-жаҳдинг билан бажар, агар қурбинг етмаса, йиғиштириб қўяқол” дер эдилар. Ҳар бир ишга жиддий ёндашаман. Парвозга отланаётиб, ҳар гал кекса онам зиёратига шошиламан. Унинг “Эсон-омон бориб келгин” деган биргина сўзи сафар давомида менга қувват бўлади...

Суҳбатимиз давомида Зуҳрахон битта сўзни тез-тез таъкидлаб туришини сездим. “Ҳамма-ҳаммаси яхши, лекин у ёқларда кўп туриб қолсам юртимизни соғинавераман” дейди у. Илк маротаба тўрт кунлик парвоз чоғида юрагида уйғонган соғинч ҳисси йиллар давомида уни тарк этмади. Қайтанга бу туйғу унинг ўзи билан улғайиб, қалбидан тобора чуқурроқ жой олаверди.

Зуҳра Америкадаги ўзбеклар яшайдиган шаҳарчада кўп маротаба бўлган. У ердагиларнинг армонли ҳикояларини эшитган, ватандошларимизнинг дардини ҳис этиб, ўртанган. Ўша кезларда балки юраги она юртга бўлган меҳр ва соғинч ҳислари билан янаям тўлиб-тошгандир...Ҳар нима бўлганда ҳам Зуҳрахоннинг стюардессалик ҳаёти ҳавас қилгулик. Айниқса, ҳозирги кунларда унинг фаолият доираси анча кенгайди. Тажрибалар билан бойиди. Шунинг баробарида ҳур диёримизни дунёга маълум ва машҳур этишда унинг алоҳида ҳиссаси бор.

— Одамларга доимо керак бўлиб яшаш ҳам бир бахт экан, — дейди у.

Табассум аралаш айтилган бу ҳақиқат аслида Зуҳра Шораҳмедованинг умр йўлларини бор бўйи билан ёритиб туради. У мана шу ҳақиқатга суяниб яшаяпти.

Гулчеҳра ЖАМИЛОВА

БОЛАЛИККА МУШТАРАК КЎНГИЛ

Икки оғиз дил сўзи

Агар таъбир жоиз бўлса, Акмал ака Ҳайдаров кўпгина ижодкор ёшларга, ҳатто ўзи танимаган, билмаган кишиларга ҳам сиртдан — «Ойнаи жаҳон» орқали устозлик қилган одам. Унга «Ўзбекистон халқ маорифи аълочиси» фахрий унвони берилгани бежиз эмас. У қирқ йилдан бери Ўзбекистон телевидениесида фаолият кўрсатиб келади.

Акмал аканинг маънавият-маърифат, одоб-ахлоқ масалаларига бағишланган «Она мадҳияси», «Меҳри қуёшлар», «Фарзандлик бурчи», «Отажонларимиз мадҳияси», «Ота юраги» каби қатор кўрсатувлари бир неча авлод тарбиясида сезиларли рол ўйнаган эди.

Умуман олганда, Акмал Ҳайдаров ижодида оила, ота-она, фарзандлар бурчи сингари абадий мавзулар ҳамиша етакчилик қилиб келади. Санъаткорнинг, айниқса, Мустақиллик даврида «Оналар ва болалар йили», “Қарияларни қадрлаш йили»да ўтказилган маданий-маърифий тадбирлардаги фаол иштироки таҳсинга лойиқ. Аллақачон нафақага чиқиб, шу кунларда 70 ёш билан юзлашган отахон янгича куч, завқ ва илҳом билан «Ота юраги» номли телекўрсатувни тайёрлашга киришди.

Яширишнинг ҳожати йўқ, орамизда бир йилда бир неча бор ишини ўзгартирадиган кишилар учраб туради. Айни вақтда бутун ёшлигини, куч-қувватини, бор маҳоратини бир соҳага бахш эта оладиган фидойи кишилар жуда кўп. Акмал ака ана шундай инсонлар сирасига киради. У кишининг қарийб 40 йил давомида битта жойда, Ўзбекистон телевидениесининг «Болалар ва ўсмирлар учун кўрсатувлар» таҳририятида меҳнат қилганининг ўзи бунинг исботи!

Мабодо, бу нуроний отахон билан суҳбатлашиб қолсангиз, унинг ҳикояларига мафтун бўлишингиз аниқ. Гоҳ қадимий ривоятлардан сўз очса, гоҳ ёшлар тарбияси, маънавият ва маданият масалаларидан баҳс юритади, гоҳ Қуддус Муҳаммадий, Шукур Саъдулла, Қудрат Ҳикмат каби севимли болалар шоирлари ҳақидаги хотиралари билан ўртоқлашса, гоҳ ҳамкасбларию шогирдлари номини фахр билан тилга олади. Эл назарига тушган Ҳайдар Афзалов, Насиба Мақсудова, Ҳусан Мусабоев, Шуҳрат Шайхов, Ҳожиакбар Мирҳидоев, Ҳотам Ниёзов, марҳум, истеъдодли режиссёр Рустам Бобохонов каби ижодкорлар ҳам болаликларида Акмал Ҳайдаровдан сабоқ олишган.

Акмал аканинг оиласи ибратли хонадонлардан бири. У кишининг турмуш ўртоғи Жамила опа бутун ҳаётини педагогликка бағишлаган. Уларнинг тўнғич ўғиллари Равшанни спорт мухлислари яхши биладилар. Равшан Ҳайдаров ҳозирда Ўзбекистон миллий футбол терма жамоасининг бош мураббийси. Бошқа фарзандлари ҳам ўзлари танлаган соҳаларда ҳалол хизмат қилмоқдалар.

Ўзбекистон телевидениесининг фахрийларидан бири Акмал Ҳайдаров ана шунақа одам, ана шунақа санъаткор. Худди эртакчи бобонинг ўзи. Унинг эртаклари биз кўниккан эртакларга ўхшамайди, аксинча, «ҳаётий эртаклар» эканлиги билан ажралиб туради.

У киши билан суҳбатлашиб ўтирарканмиз, «Ойнаи жаҳон»да бир кўрсатув бошландию, кўзлари чарақлаб кетди, бизга қараб имо қилиб қўйдилар:

— Бу кўрсатувни Ҳотам тайёрлаган. Уям мени шогирдларимдан!...

Акмал ака бу сўзларни меҳр ва ғурур билан айтди. Шу тобда ҳаёти беғубор болаликка муштарак бўлиб кетган бу инсонга яна бир бор ҳавасим келиб кетди.

Эркин УСМОНОВ

НОЁБ КАСБ УСТАСИ

Ҳар қандай саҳна асарининг муваффақият қозонишида драматург, режиссёр, актёрлар билан бир қаторда пардозчининг ҳам алоҳида ўрни бор.

Ўзбек театр санъати дарғаларидан бири, Ўзбекистон халқ артисти Обид Жалиловнинг фарзанди Суръат Жалилов ана шу ноёб ҳунарни ўрганишга киришганда эндигина ўн тўрт ёшда эди. Ҳозирги Ўзбек Миллий академик драма театрида кечган кўп йиллик фаолияти давомида оврўпача грим санъати асосларини пухта эгаллади. Академик театр репертуарини безаб келган «Алишер Навоий», «Отелло», «Қутлуғ қон», «Юрак сирлари» каби кўплаб спектаклларнинг умрбоқийлигига муносиб ҳисса қўшди. Устанинг Ўзбекистон телевидениесидаги кўп йиллик фаолияти ҳам таҳсинга сазовордир. Кўплаб кўрсатувлар, видео ва телефилмлар қаҳрамонлари Суръат аканинг бетакрор пардози туфайли ўзига хос қиёфа касб этган.

Моҳир пардозчи 1966 йилдан буён Тошкент давлат Санъат институтида «Актёрлик маҳорати ва режиссура» кафедраси доценти сифатида талабаларга сабоқ бериб келмоқда. Уни ҳамиша шогирдлар қуршовида, гримхоналарда учратиш мумкин.

Энг муҳими, Суръат Жалилов ниҳоятда камтар инсон, ҳожатбарор одам. Соч тўқиш, соқол-мўйлов ясашда энг тажрибали, моҳир мутахассис ҳисобланган бу одам турли театрлар, концерт ташкилотлари, кино ва телевидение, ҳаваскорлик жамоаларига ҳамиша ёрдам бериб келади.

Ўз ишининг моҳир устаси, билимдон мураббийнинг хизматлари муносиб баҳоланиб, 1995 йили «Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими» унвони билан тақдирланган.

Театр санъати фидойиларидан бири, моҳир пардозчи Суръат Жалилов айни кунларда қутлуғ 70 ёшини нишонламоқда. Устозга боқий умр ва ижодий ютуқлар тилаймиз.

Г. ФАЙЗИЕВА

ЁШ МУСИҚАЧИНИНГ ЮТУҒИ

Юлия Морозова Ўзбекистон давлат консерваторияси фортепиано факултетининг магистранти. Шу билан бирга, 1997 йилдан буён мусиқа журналистикаси факултативи бўйича доцент В.Плунгян синфида шуғулланиб келади. Ўқиш давомида ижрочиликда жиддий ютуқларга эришиш билан бир қаторда, республика матбуотида 20дан зиёд мақолалар чоп эттирди. 2000 йили ўтган республика олимпиадасида бир йўла учта йўналиш — мусиқа тарихи ва назарияси, мусиқа танқидчилиги ва энг яхши мусиқий-танқидий иш муаллифи сифатида биринчи ўринларни эгаллади. Бу йил эса халқаро пианиночилар танловида қатнашиб, мусиқа санъати соҳасидаги муваффақиятлари учун Диплом олишга муваффақ бўлди.

АҚШнинг Рэдфорд шаҳрида ҳар йили ўтадиган пианиночиларнинг халқаро Барток-Кабалевский-Прокофьев танловида жаҳоннинг Россия, Украина, Венгрия, Аргентина, Корея, Хитой, Коста-Рика каби кўплаб мамлакатларидан ва АҚШнинг 25 штатидан ижрочилар куч синашадилар. Қатнашчилар ёшларига қараб олти гуруҳга бўлиндилар.

— Биринчи тур мураккаб бўлди, — дейди Юлия танлов ҳақида гапирар экан. — Танлов ниҳоятда юқори савияда ташкил этилган. Бунда, албатта, танлов директори, Рэдфорд мусиқа коллежи профессори Керил Конгернинг хизмати катта. Ҳар бир қатнашчига машғулот учун алоҳида синф ажратиб берилди. Танлов ҳайъатига машҳур пианиночи Жоржи Шандор раислик қилди. Ўн тўққиз йилдан буён муттасил раислик қилиб келаётган бу мусиқачи машҳур венгер композитори Бэла Бартокнинг шогирди бўлиб, рус композитори Сергей Прокофьев ижодини ҳам яхши билади. Биринчи марта бундай танловда қатнашиб, диплом билан тақдирланишим мени ниҳоятда шод этди.

Бунинг учун ёш пианиночи биринчи навбатда, устози, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист, консерваториянинг махсус фортепиано кафедраси профессори Адиба Шариповадан миннатдор.

Адиба ЎСАРОВА

Рассом устахонасида

ҲАЁТ ҲАҚИҚАТИГА СОДИҚЛИК

Бадиий академия қошидаги бадиий ижодкорлар уюшмаси аъзоси Татяна Немцович (Тат Нем) ижодининг ўзига хос томонларидан бири шундаки, у бир неча йиллар давомида юртимиз манзараларини гўзал ва ёрқин бўёқларда акс эттириш билан бирга, замондошлари, республикамизнинг машҳур мўйқалам усталари портретларини яратиш бўйича ҳам жиддий изланишлар олиб бораётир. «Мен юртимиз кишилари ва табиатини қанчалик севсам, — дейди Т. Немцович, — холст ва бўёқларни, уларни моҳирона ишлата биладиган ижодкорларни ҳам шунчалик яхши кўраман, асарларимда уларни эъзозлашга ҳаракат қиламан». Дарҳақиқат, рассомнинг ҳар бир ишидан меҳр-муҳаббат уфуриб туради, ана шу ҳис суратларнинг композицион тузилишини белгилаб беради. У шакл масаласига, образлиликка жиддий эътибор беради. Изланишларида замондошлари ҳақида юракдан ҳаққоний сўз айтишга интилади. Раҳим Аҳмедов, Қутлуғ Башаров каби рангтасвир усталари портретларида, оқсоч ва кўркам мўйқалам соҳиблари Рўзи Чориев ва Владимир Бурмакиннинг бетакрор қиёфаларида ана шу ҳолни кузатиш мумкин. Нисбатан ёшроқ бўлган ҳамкасблари Акмал Нур, Йигитали Турсунназаров каби ўзига хос ижодкорларнинг портретлари ҳам қизиқарли ечими билан ажралиб туради.

Т. Немцович.
«Сухроб Мухаммедов портрети».

Татяна Немцовичнинг рангтасвир асарларида лиризм, фалсафа кучли бўлиб, ранг танлашда диди ўткирлиги сезилиб туради. Услубий янгиланишлар, инсоний кечинмаларни ифодалашда пластик ва ранг шакллари борасидаги изланишлар рассом ижодининг асосий мезони бўлиб қолаверади. У авангардлик йўналишидаги изланишлар билан боғлиқ бўлган экспрессионизмни реализм билан уйғунлаштириб, ўзига хос суратлар яратади. Ҳар қанча тажрибаю янгиликлар устида иш олиб бормасин, рассомнинг мақсади битта — асарларида ҳаёт ҳақиқатини, инсон ва табиатга содиқликни акс эттириш.

Унинг асарларини худди ўзи каби ёниб ҳис қилиш ва фақат қалб кўзи билан кўра олиш лозим . Эҳтимол, асарларидаги дилтортар сеҳрнинг кучи ҳам шундадир.

Г.УМАРОВА

МАДАНИЙ ҲАЁТ

«Нур ва соя». Ҳиндистон маданият марказида очилган кўргазма шундай деб номланди. Унга Бадиий академиянинг рассомлар ижодий уюшмаси аъзолари Борис Литвиненко ва Азамат Ҳотамовнинг график ҳамда ҳайкалтарошлик ишлари қўйилган. Ҳиндистон Маданият маркази ҳамда Ўзбекистон Бадиий академияси ҳамкорлигида ташкил этилган мазкур кўргазманинг очилишида Ҳиндистоннинг Ўзбекистондаги элчиси жаноб Шарат Сабарвал, ҳиндистонлик меҳмонлар ва академик Рўзи Чориев, кўргазма муаллифлари ҳамда санъат мухлислари иштирок этдилар. Ш. Сабарвал ўз сўзида бу каби тадбирлар Ўзбекистон ва Ҳиндистон ўртасидаги маданий алоқаларнинг янада ривожланиб бораётганини кўрсатувчи омиллардан эканини таъкидлади.

Б. МАМАДИЕВ

Абдулла Қодирий номидаги Тошкент давлат маданият институтида шоирлар Азим Суюн ва Сирожиддин Саййид билан учрашув бўлди. Институт ректори А.Тўраев, профессор С.Мирвалиев уларнинг бугунги шеъриятда тутган ўрни ҳақида сўзладилар.

Талабалар ва институт профессор-ўқитувчилари А.Суюн шеърларини, унинг адабиёт, шеърият ҳақидаги фикрларини, дўстлари ҳақидаги хотираларини тингладилар. Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист О.Сафаров, Б.Жўраевнинг шоир шеърлари билан айтган қўшиқлари учрашувга руҳ бағишлади.

Бахтиёр БАҲОДИР ўғли

Азим Азизов раҳбарлик қилаётган «Ибн Сино» маданият маркази қошидаги «Умид» фолклор-рақс ансамбли жамоаси Самарқандда ижодий сафарда бўлиб қайтди.

Давлатимиз қомусининг 10 йиллигига бағишлаб «Конституциямиз қалдирғочлари» мавзуида тайёрланган композиция Регистон майдонида намойиш этилди.

А. ҚУРБОНОВ

Абадият нафаси

Омон МУХТОР

МЕНИНГ ТУТИНГАН АКАМ

Гапни сал наридан бошлай.

Менга ака буюрмаган.

Тўғри, оиламизда олдинроқ Зуҳур деган бола туғилган. Лекин у икки-уч ёшида дарвоза олдида ўйнаб юриб, рўпарадаги Хўжа Зайниддин ҳовузига тушиб кетган. Опа-сингиллар, укаларим бор. Акам йўқ.

Худо бунинг эвазига бир неча тутинган акалар берди.

Бухорода, урушдан кейинги оғир даврда Аминжон деган дурадгор мени шогирдликка олган, иш ўргатиш билан бирга, яшашга ҳам ўргатган эди.

Газета босмахонаси директори Ҳикмат ака ғайратли киши; доим югуруб юрарди. Юзкўзида кимга қандай яхшилик қилсам экан, деган маъно акс этарди. У мени, муштдек болани ўзига тенг кўриб муомала қиларди.

Жондорлик фамилиядошларим уруш кунларидаги саргардонликда укаларини йўқотиб қўйишган. Улар мени «топиб», укамиз деб шу қадар меҳр кўрсатишди-ки!

Шундай акаларимдан бири — Асқад ака эди.

* * *

Асқад акадан бевосита эшитган айрим гапларни эслайман:

«Баъзан бировни ёзишга ҳам ўргатиш мумкин. Аммо катта авлоддан кейинги авлод ёзувчилар кўпроқ инсоний тарбияни олишлари керак».

«Чехов олти йилдан кейин асаримни биров ўқирмикан, деган эди. Бизнинг бир адибимиз юз йил ҳақида гапиряпти! Тириклигингда китобингни ўқишганига шукр қилмайсанми?!»

«Мопассаннинг бир ҳикояси бор. Қизни ёқтириб юрган йигит тасодифан унинг пойафзали ифлослигини кўриб, кўнгли совийди. Одамнинг таъби нозик. Адабиётда ўқувчи ўша йигитнинг ҳолига тушмагани дуруст».

«Ақлли гап айтган ҳар ким Афлотун бўлавермайди».

* * *

Бундан қирқ йилча бурун Олой бозори ёнламасидаги кўчада, икки қаватли бинода Ёзувчилар ташкилоти жойлашган эди. Биринчи қават узун йўлак, қироатхона. Тўрда «Шарқ юлдузи» журнали муҳарририяти. Иккинчи қават қисқароқ йўлак, бир неча хона. Бу ерда котиблар, маслаҳатчилар. Бино ҳовлиси дарахтзор: бир томонда шифохона, иккинчи томонда тамаддихона бўлар эди. Ўшанда шахсга сиғиниш тугатилиб, янги бир эркинлик шамоли эсган, катта-кичик барча ижодкорларга қанот берган эди. Биз ёшлар гоҳ бино эшиги, гоҳ йўлакда, гоҳ ўзимиз кириб қолган хонада, гоҳо шифохона олдида ёки тамаддихонада оқсоқолларга дуч келар, уларни нафас ютиб, ҳайрат билан кузатар эдик. Уларнинг оддий бир ҳатти-ҳаракати бизга улуғвор ва мўъжизакор бўлиб туюлар эди.

Мен дастлаб шу ерда Яшин домла, Уйғун домла, яқинда озодликка чиққан Шуҳрат ака, бир пайтлар «Юрак сирлари» драмаси билан номи тилга тушган, маълум муддат ташкилотда раҳбар ҳам бўлган, кейин ноҳақ унутилиб кетган Баҳром Раҳмоновларни учратганман. Асқад акани ҳам илк бора шу ерда кўрган эдим... Асқад ака кичик жуссали, сочи бир ёнга таралган,илк қарашда спортчими, оддий ишчинимиаслатган кўримсизгина киши эди. (Менинг назаримда, йиллар ўтиб, у чинакам зиёлига, улуғвор, кўркам инсонга айланиб борди.) Ўша пайтда Асқад ака роппароса қирқ ёшда эди. Лекин ҳозирги авлод ижодкорлар тасаввур қилиши қийин, бу пайтда «Опа-сингиллар» романи, шеър ва достонлардан тузилган «Танланган асарлар»и билан у жуда машҳур, шогирдлари, мухлислари кўп эди. Мен ҳам унинг сиртдан бир шогирди

ва мухлиси эдим. (Биринчи шеърлар ва биринчи ҳикоялар китобларимда Асқад Мухтор ижодига мурожаат қилганим бундан далолат беради.)

* * *

Албатта, Ғафур Ғулом, Ойбеклар сингари Асқад акалар авлоди ҳам биз учун устоз эди. Ва бизнинг авлод — Машраб Бобоев, Рауф Парфидан Асқар Қосимгача доим Асқад акага шогирд, мухлис саналиб қолаверган. Кимдир унга нисбатан яқин, тенг муносабатни даъво қилса, ёлғон бўлади. Асқад ака ўзини ўз даражасига муносиб тутар, ҳар кимни «яқинлаштиравермас» ҳам эди! Аммо мана, энди қирқ йилдан кейин ўйлайман. Бундай насиба ҳаётда кам учрайди.

Асқад ака, иккимизнинг боболаримиз номи бир эканлигидан, менга «адаш (отдош)» деб мурожаат қилар эди. Унинг ижодига хос фалсафага мойиллик менга яқин. Ҳатто кутилмаган янги шакллар топишга уриниш ҳам Асқад акадан «ўтган» бўлиши мумкин (ёки қонимизда бор табиий ҳолатдир). У бир вақтлар муҳаррир бўлган «Шарқ юлдузи» журналида бу кун менинг ишлаётганим. Яна тақдир тақозоси, унинг оиласи ва менинг оилам исми-шарифи бир хил (Розия бону) келганлиги. Бунинг бари тасодифми ёки ақлимиз етавермайдиган қонуниятми, ҳар қалай, икки орада қандайдир яқинлик бор эди.

Асқад ака барча укалари, шогирдлари қатори менга меҳрибонлик кўрсатарди. Адабиёт газетаси, «Шарқ юлдузи», «Гулистон» журналларида муҳаррир бўлган пайтда одати: сендан нимадир ёзишни сўрар, баъзан сени қистар, арзимаган бир нарсанг босилганида, албатта, миннатдорлик билдирар эди. Мен буни шахсан кузатганман. Ёзувчилар ташкилотида котиблик қилган йиллари, юзлаб қўлёзмаларни хайриҳоҳлик билан, эринмай ўқир эди. Мен бунга ҳам гувоҳ бўлганман. Асқад ака умуман, билимли, маданиятли, юзингга тўғри, очиқ сўзлайдиган, ҳаммага эзгулик истайдиган олийжаноб инсон эди.

Умри охирлаб қолган паллада унинг «Дол қоя» достони ва бир туркум ғаройиб ҳикоялари «Шарқ юлдузи»да босилган эди. Шу даврда (қаттиқ хасталаниб ётиб қолишидан олдин) муҳарририятга гоҳо кирар, анча суҳбатлашиб ҳам ўтирар эди... Ҳар бир ижодкорда бўлганидек, унинг ёзганларини бир ўлчовга солиш қийин. Менга негадир Асқад ака назмда англаганларини насрда доим ҳам англайвермагандек туюлади. Баъзи бир асарларида ўзи яшаган замонни улуғлашга интилиш кучли. Асарни "атай қуриш" ҳам сезилади. Банда экан-да!

* * *

Асқад акага боғлиқ яна икки воқеани эслайман.

Радиодан қўнғироқ қилишди. "Бухоронинг жин кўчалари" асарини ўқиб-ўқимаганимни сўрашди. Эшиттириш тайёрлаяпмиз, қатнашсангиз, дейишди.

Бордим. Қарасам, икки устод — Асқад ака билан Озод Шарафиддинов туришибди. Мен улар ҳам қатнашишини кутмаганимдан, сал қисиндим. Билсам, Асқад аканинг ўзи мени таклиф қилган экан. Ёзувчиликдан ташқари, бухоролик сифатида укамиз фойдали бир гап айтар, деган экан. (Камтарлик, кўнгли покликни қаранг!)

Эшиттиришни тажрибали Озод ака Асқад ака билан суҳбат-баҳс тариқасида олиб борди. Орада мен ҳам нималардир дедим. Биз қиссани мақтаб Асқад акани улуғлаганимиз йўқ. Асосан янги асарни таҳлил қилишга уриндик. Аммо эшиттириш тугаганида, Асқад ака шу қадар суюнган, мамнун эдики! (Чунки унинг учун қуруқ гапдан амалий иш муҳимроқ эди. Одатда, гапнинг нима ҳожати бор, асар ёзиш керак, дер ҳам эди.)

Иккинчи воқеа. Ёзувчилар яшаган уйда турли муносабатлар билан оилавий даврада тўпланган пайтларимиз бўларди. Бир гал фамилиядошликнинг ўз мураккабликлари ҳам учраб туриши ҳақида гап чиқди. Ўшанда газета-журналлардаги ҳисобчилар баъзан Асқад ака билан мени адаштириб, биримизга тегишли қалам ҳақини бошқамизга юбораверишар эди. Даврада Асқад ака кулиб шундай деди:

— Мени Омондан кўра кўпроқ билишади. Мабодо унинг ҳақи менга ўтиб кетган бўлса, бу чакки! Лекин менга тегишлиси адашиб Омонга ўтган бўлса, мен рози. Ўз укам!

* * *

Тутинган акалар олдида мен укалик бурчини бажара олдимми, айтолмайман. Эҳтимол, бу қарз, Асқад ака айтмоқчи, ҳар кимдан кейингиларга ўтиб кетаверса керак...

ОЛИС ТАРИХНИНГ ЯНГИЧА ТАЛҚИНИ

Адабий танқид

Маълумки, Зардушт таълимоти, «Авесто» китоби нафақат Шарқда, балки Ғарбда ҳам жуда машҳурдир. Зотан, Ғарбнинг буюк файласуфи Фридрих Ницше «Зардушт таваллоси» асарини бежиз ёзмаган. Зардушт таълимоти умумбашарий қадриятдир. Зардуштийлик бизга олис ўтмишдан хабар беради, қадимда яшаган халқнинг ҳаёт тарзи, урф-одатлари, қизиқишлари борасидаги маълумотлар эса кўпчиликни қизиқтирмоғи табиий. Тўлиқ сақланиб қолмаган эса-да, «Авесто» энг қадимги даврларни бизнинг асримиз билан туташтириб туради. Шу маънода «Авесто» талқинлари диққат-эътиборга моликдир.

Кейинги йилларда олимларимиз: тарихчи, археолог, этнограф, тилшунос, адабиётшунос ва бошқа соҳа мутахассислари «Авесто» ва зардуштийликнинг кўпгина масалаларини илмий жиҳатдан ёритиб беришда жонбозлик кўрсатдилар. Уларнинг асарларида «Авесто»нинг яратилиш тарихи, тили, ундаги диний-фалсафий ва ахлоқий ҳамда табиат илмига доир қарашлар ўз аксини топди. Бу борада ижодкорларимиз ҳам четда туришгани йўқ.

Таниқли шоир Омон Матжоннинг «Ардахива» драматик қиссаси (Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 2000) бу мавзудаги илк уринишлардан бири бўлди. Хўш, «Ардахива»нинг шоир ёзган бошқа асарлардан фарқи нимада? Биринчидан, шоир анъаналардан чекинган ҳолда, тўғридан-тўғри мавзу сабабчисига мурожаат этмайди, яъни асарда Зардушт номи, «Авесто» китоби тилга олинмайди. Бироқ буни асар руҳидан илғайсиз. Ўша қадим замон руҳияти, воқелиги драматик қиссада ўз аксини топган. Иккинчидан эса, бу асар асосан насрда битилган. Адиб аввалги драматик асарларини назмда ёзган эди. Қизиғи шундаки, насрдан назмга ўтилгани «Ардахива»да сезилмайди. Асарда наср ва назм уйғунлашиб, бирини бири тўлдирган.

Омон Матжон Зардушт образини рамзий маънода беришга интилган. Зотан, «Авесто»даги баъзи бир воқеалар олиниб, бадиий талқин қилинганида кўпчиликка янгилик бўлиб туюлмасди. Хусусан, таниқли драматург ва шоир Комил Аваз анъанавий йўлдан боришни маъқул кўрган: у «Авесто» — Меҳр фарзанди» номли икки қисмдан иборат тарихий драмасида Зардушт образини гавдалантиришга уринади. Асарда Зардуштнинг отаси коҳин Пурушаст, онаси Дугдана, хотини Хавонини, катта ўғли Истоватр ва бошқалар қатнашади.

«Ардахива» драматик қиссасида эса воқеалар сирли тарзда бошланган. Лекин бу бошламада биронта архаик ибора, архаик сўз йўқ. Баландпарвозлик, узундан-узоқ фалсафа сўқишлар учрамайди. Муҳими, қадимий аждодларга хос руҳий мувозанатни ҳис этасиз. Аждодларнинг донишмандона фикрлаш тарзига гувоҳ бўласиз. Шу тариқа аста-секин кўзланган мақсад очила боради. Комил Аваз эса асарини очиқчасига бошлайди. Илк жумладаноқ муаллифнинг нима демоқчи бўлгани сезилиб қолади: «Парда. «Бузрук» куйининг ибтидоий чертими билан очилади. Тоғлик, тепаликлар. Нимқоронғулик. Саҳнага томошабинлар орасидан Фречиста ва залнинг ҳар икки тарафидан 5 дан 10 нафар фаришталар чиқа бошлайди. Саҳна тўридан Солномачилар киради. Салдом билан хорал бошланади...». Боз устига, драмадаги қаҳрамонлар нутқлари бир-биридан фарқ қилмайди. Конфликтлар табиий чиқмаган — қаҳрамоннинг психологик ҳолатларига мос келмайди. Уларнинг ўзаро даҳанаки жанглардаги монологлари бугунги ўқувчига ҳеч қандай янгилик бермайди. Оломон олдида нутқ сўзлаган Зардуштнинг эътирозлари ҳам унинг даҳосига монанд эмас.

Маълумки, драматик асарда сўздан кўра ҳаракат етакчи бўлиши керак. Дарҳақиқат, драманинг ўзига хос хусусиятларидан бири ҳам саҳна учун мўлжалланганида. «Бинобарин, драма ўзининг тексти билан сўз санъатига мансуб бўлса, саҳнада ижро этилиши жиҳатидан роман, повест каби адабий жанрлардан фарқланиб туради. Саҳнада ўйналишидан ташқари, драманинг адабий асоси ҳисобланмиш асар текстида унинг поэтик хусусиятлари ҳам мужассамлашган бўлади», деб ёзишади адабиётшунослар Н.Ҳотамов ва Б.Саримсоқов.

К. Аваз асарини шу мезон асосида баҳолайдиган бўлсак, аввало, драма композициясидаги жўнлик кўзга яққол ташланади. Қолаверса, драмада уч минг йил аввалги давр колорити акс эттирилмаган. Дейлик, Эшим образи. Ўша вақтларда шундай исм бўлганмикан? Унинг нутқи ҳам ўта замонавий. Умуман олганда, зардуштийлик моҳияти драмада очиб берилмаган, психологик таҳлил йўқ. Аслида драманинг жон томири психологик таҳлил саналади.

Шу нуқтаи назардан қараганда «Ардахива» анча тўлақонли чиққан. Муаллиф ҳар бир образга алоҳида ранг берган. Масалан, Ардахива нутқи, у ўқиган шеърлар олис ўтмиш қаъридан келаётгандай туюлади. Тангри Ормузд билан Ардахива орасидаги конфликтни тасвирларкан, муаллиф меъёрни сақлайди.

Драмада Зардушт номи бирор маротаба ҳам тилга олинмайди. Аммо ўша замондаги урф-одатлар ҳаққоний акс эттирилади. Хусусан, майитни қушларга едириш, суякларни остадонга жойлаш, оловни муқаддас билиш одатларини драматург реал акс эттиради. Драматик қиссада реал воқелик афсона-ривоятлар билан уйғун тасвирланади.

Олон — исёнкор курашчи. У бидъат, хурофотга қарши курашади. Амакиси Қирқоннинг ҳийла-найрангларини англаб етади. Олтин эса асл ҳақиқатни тушунсада, барибир ожиз қиз. Шоир Олтин образи орқали Уйхон ва Қирқоннинг ички қиёфасини очиб беради. Уйхон — қабила бошлиғи,ақидапараст аёл. У аждодлар ақидасига сукут сақлаб бош эгаверади. Қирқон эса ўз манфаатлари йўлида ҳеч нарсадан тап тортмайди. Ҳатто ўз акасини ўлдиришгача бориб етади. Бироқ қилмишларини сир сақлайди, пинҳона иш кўради. Уйхон ва Қирқонга қарши чиққан жасоратли йигит — Олондир. Олон эзгулик учун бетиним курашади.

Воқеалар давомида муаллиф тангри Ормузд ва фаришта Ардахива орасидаги конфликтни қиёмига етказиб тасвирлайди. Тангри ва фаришта ўртасидаги бундай зиддиятлар юнон афсоналарида, Ислом дини ҳикоятларида кўп талқин қилинган.

... Ардахива сўзига кирмагач, Ормузд ерга найза санчади. Шунда Қирқон ва бошқалар ваҳимага тушиб, чўккалаб қолишади. Найза тушган жойдан олов-вулқон отилади. Ормузд ҳар қанча маън этмасин, барибир Ардахива ўзини оловга отади. Унинг изидан Олон ҳам ўзини олов қаърига уради. Шунда одамлар ҳақиқатни англаб етадилар.

О.Матжон донишманд Зардушт таълимотини шу тариқа талқин қилади. Драматик қиссанинг муваффақияти шундаки, асарда шоир фантазияси кучли мантиқ билан боғланиб, узвийлик касб этган.

Ўғилжон ПАНАЕВА,
Урганч давлат университети илмий ходими

«ЎЗБЕК ТИЛИ ВА АДАБИЁТИ»

Журналларни варақлаганда...

«Ўзбек тили ва адабиёти» журнали ўз нуфузи ва ўқувчилари салмоғи жиҳатдан муносиб ўринга эга. Мазкур нашрга 1958 йил январда атоқли адибимиз Ойбек асос солган.

Адабиётшунослик ва тилшунослик фанларидаги арзирли янгиликлар, шов-шувли тадқиқоту кашфиётлар барчаси биринчи галда «Ўзбек тили ва адабиёти» журналида эълон қилинади. Шу боисдан, айниқса, филология фани мутахассислари учун бу журнал доимий ҳамроҳдир.

2002 йил ҳисобидан ҳозирча журналнинг тўртта сони чоп этилди. Мазкур сонларда адабиётшунослик ва тилшуносликка оид теран тадқиқотлар, мумтоз меросимизнинг маълум бўлмаган ноёб намуналари ҳақида илмий маълумотлар ва ахборотлар берилган. Хусусан, журналнинг шу йилги 1-сонида таниқли олим Иброҳим Ҳаққулнинг «Ишқ ва комиллик жазбаси» мақоласи эълон қилган. Муаллиф бугунги кунда ўтмишда яшаб ўтган ҳар бир шоирнинг асарларини тасаввуфлаштиришдай ножўя жараён ҳақида куюниб ёзади, бу истиқболсиз уринишларнинг моҳиятини очиб беради. Мазкур сонда сиз Ш. Турдиевнинг «Миён Бузрук Солихов — адабиётшунос», Х. Ҳамроқулованинг «Уч қисмат — уч хил фожиа» мақолаларини, «Тилшунослик» рукнида Ғ. Абдураҳмоновнинг «Сўз мулкининг султони», Э. Бегматов ва А. Абдусаидовнинг «Матбуот тилида фразеологик неологизмлар» мақолалари билан танишасиз.

Журналнинг ҳар бир сонида мунтазам бериб борилаётган «Илмий ахборот» рукни остидаги материаллар тил илмини пухта эгаллашни хоҳлаган, адабиётнинг сир-асрорларидан ҳаққоний илмий маълумотлар олишни истаган мухлисларга кўпдан-кўп ахборотлар беради. Дейлик, Р. Жумаевнинг «Анъана ва издошлик» мақоласида «Мантиқ ут-тайр» ва «Лисон ут-тайр» достонлари қиёсий таҳлили берилса, жомийшуносликка доир янги кузатишлардан Ж. Холмўминов мақоласи орқали хабардор бўласиз. «Латифа» термини ҳақида (М. Шералиева), истиқлол ва адабий қаҳрамон муаммоси (С. Ўрунова), касб-ҳунар лексикаси (М. Абдиев) каби мавзулардаги жуда кўплаб тадқиқотлар сизнинг эътиборингизга ҳавола қилинган.

«Ўзбек тили ва адабиёти» журнали адабиётшунослик ва тилшуносликнинг назарий муаммоларига оид теран илмий изланишларни ёритадиган ягона минбар. Хусусан, журналнинг 2-сонида сиз С. Мелининг «Бадиий трагизм қирралари», А. Абдуғафуровнинг «Саййид Ҳасан Ардашер ёд олган уч ғазал», М. Жўраевнинг «Ўзбек мифологиясида Ҳубби образи", шунингдек, тилшунос олимларимиздан Н. Маҳкамов, Ҳ. Бақоева, А. Муҳаммаджоновларнинг янги илмий изланишлари билан танишасиз. Учинчи сонда эса тасаввуфни ўрганиш муаммолари (И. Ҳаққул), бадиий-эстетик тафаккур ривожи ва ўзбек романчилиги (З. Пардаева), китобатчилик терминларига доир масалалар (И.Йўлдошев) таҳлилига бағишланган ва мумтоз ҳамда ҳозирги замон адабиётининг ўнлаб долзарб мавзуларига қаратилган тадқиқот, ахборотлар билан танишасиз,

Журналнинг тўртинчи сони мундарижаси ҳам адабиётшунослик ва тилшуносликнинг энг муҳим масалалари ёритилган мақолаларни ўз ичига олган. Ижодкор ва давр, диалог ва унинг бадиий асардаги ўрни, «Туркий гулистон ёхуд ахлоқ», Фитратнинг «Мунозара» асарлари таҳлили, бир қанча қимматли илмий ахборотларни ўз ичига олган мақолалар нашрнинг савиясини белилаб беради. Айниқса, «Мерос» рукнида журналнинг биринчи сонидан бошлаб берилаётган Тарозийнинг «Фунун ул-балоға» асари нашрнинг салмоғини янада оширган.

«Ўзбек тили ва адабиёти» — илмий-академик йўналишдаги журнал. Бинобарин, республикамиздаги тил ва адабиёт соҳаси мутахассислари, бу соҳанинг ихлосмандлари ўз фаолиятларида, қизиқиш доираларида мазкур нашрнинг нечоғли қўл келишини жуда яхши биладилар. Биз бугун — келгуси йил учун обуна қизғин давом этаётган бир паллада муштарийларга эслатиб қўймоқчимиз:

Замон билан баробар қадам ташлашни, фан янгиликларидан мунтазам хабардор бўлиб туришни хоҳлаган, ўз устида муттасил ишлайдиган филолог-мутахассислар биринчи галда «ЎЗБЕК ТИЛИ ВА АДАБИЁТИ» журналига обуна бўлишни унутмасинлар! Бу сизнинг малакангизни оширадиган бирдан-бир илмий журнал!

ИЛМ НАВКАРИ

Қалб ва қиёфа

Илм — инсоннинг улуғ фазилати, олимлик эса узоқ давом этадиган изланишлар, ақлий меҳнат, қунт ва ирода билан қўлга кирадиган шарафли унвондир. Аммо, илм олдингми, унга амал қил, агар илмингга амал қилмасанг, умринг зоеъ кетиб, олимлигинг бефойдадир, дейди доно халқимиз. Бу ҳикматда маъно кўп. Аввало шуки, ўзинг ҳаётингда одобу ахлоқ, феълу атворинг билан илмингга муносиб инсон бўл, иккинчидан, олган билимларингни бошқаларга ўргат, элни маърифатингдан баҳраманд эт, шогирд тарбияла, илмингни эзгуликка, савоб ишларга сарфла, дегани бу.

Филология фанлари доктори, профессор Раҳимжон Воҳидов ҳар жиҳатдан ушбу таърифларга лойиқ олим. У бугунги Ўзбекистоннинг пешқадам олимларидан бири. Унинг адабиётга, илм-маърифат аҳлига бўлган қайноқ муҳаббати ҳар бир ёзган китоби ва мақоласида ярқ этиб кўзга ташланиб туради. Уни ҳиммати баланд, саховатли олимлардан бири дегим келади. Чунки Раҳимжон изланиш, ёзиш, тадқиқот олиб боришдан чарчамайди. Агар ҳозир олтмишга қадам қўйган бўлса, мана салкам қирқ йилдан бери ҳормай-толмай қалам тебратади. Бу орада у ўттиз учта китоб ва рисолалар, уч юзга яқин мақола ва эсселар эълон қилдирган.

Қадимги бой маънавиятимизни тиклаш, тадқиқ ва ташвиқ этиш, бугунги истиқлол даврида бу улуғ хазина зиёсини ёшлар қалбига сингдиришда самарали меҳнат қилмоқда.

Профессор Р.Воҳидов асарлари турли мавзуларда ёзилган. Улар орасида мумтоз адабиётимизнинг алоҳида сиймолари ижодига бағишланганлари ҳам, адабий алоқа ва қиёсий адабиётшунослик масалаларини ўрганганлари ҳам, тасаввуф, илоҳиёт ва шеърият вобасталигини илмий тадқиқ этилгани ҳам бор. Аммо олим тадқиқотларининг аксар қисми улуғ ўзбек шоири Алишер Навоий ўлмас меросининг турли қирраларини ёритишга бағишланган. Олим назарида ўзбек адабиётининг бутун тарихи муайян даражада Навоийга келиб тақалади. Навоий ижодидан барқ уриб яна ривожланиб боради.

«Навоийнинг икки дурдонаси», «Мажолис ун-нафоис» ва зуллисонайнлик анъанаси», «Алишер Навоий ва илоҳиёт», «Алишер Навоийнинг ижод мактаби», «Навоий ижоди — илҳом манбаи», «Иймон — қалб гавҳари», «Маънавият — комиллик саодати» каби китоблари бунинг мисолидир.

Р.Воҳидов мустақиллик берган имкониятдан фойдаланиб, биринчилардан бўлиб ҳазрат Навоий тафаккурининг тагзамини — илоҳиётга эътиборни қаратиб, шоирнинг илоҳий мазмундаги асарларини чуқур таҳлил этди ва шу орқали Навоий ижодини илмий ҳаққонийлик билан ёритиш ишига муносиб ҳисса қўшди.

Навоийнинг ёшлик йилларидаги таълим ва таҳсил даври, Қуръони каримдан олган сабоқлари, шариат аҳкоми, илми фиқҳ, илми ҳадис, илми калом бўйича устозлари, Навоий асарларида учрайдиган Каломуллоҳ оятлари, Пайғамбар ҳадислари, улуғ шоирнинг иймон, ислом ҳақидаги қарашлари жуда кўп мисоллар билан ёритиб берилади. Ислом маърифати, исломнинг инсон ахлоқини юксалтиришдаги ҳаётбахш ғоялари Навоийни бутун умр тўлқинлантириб келди, унинг асарлари мағзмағзига сингди.

Профессор Р.Воҳидов назарида бу жиҳатни ҳисобга олмай, Навоий ижодининг моҳиятини англаш мумкин эмас. Шоир дунёқараши, фалсафий олами ҳам шу пойдевор устига қурилган. Навоий ислом ва тасаввуфни ажабтовур бир маҳорат билан уйғунлаштириб, шу заминда ўзининг оламшумул гуманистик ғояларини баён этган.

Хусусан, Навоийнинг «Сирож ул-муслимин» асари таҳлилига бағишланган саҳифалар киши диққатини тортмай қўймайди. Р.Воҳидов фикрича: «Навоий мисраларидаги ғоялар ва ояти каrималардаги моҳият бир-бирига тўкис ҳамоҳангдир». Айни болалик йилларидаёқ ёш Алишер тафаккурида устивор ўрнашган Қуръон таълимоти, юксак инсонпарварлик ғоялари улуғ шоирнинг умри давомида яратган асарларига ҳаётбахшлик ҳадя этиб турган.

«Алишер Навоий ва илоҳиёт» (1994) китобида шу нуқтаи назардан Навоийнинг ҳамд ва наътлари кенг таҳлил қилинган. Р.Воҳидов «Хазойин ул-маоний» девонларидаги ғазаллар ва «Хамса» достонлари муқаддимасидаги ҳамд ва наътларни шунчаки назардан ўтказиб, мазмун-маъноларини баён этиш билан чекланмайди, балки ҳар бир сатрда ифодаланган фикр, маънони Қуръон ва ҳадислар билан, ислом тарихидаги воқеалар билан солиштириб чиқади. Шу аснода Навоийнинг «Вақфия», «Муҳокамат ул-луғатайн», «Тарихи анбиё ва ҳукамо», «Маҳбуб ул-қулуб» асарлари ўрганиб чиқилган. Натижада тадқиқотчи ишқ ва тасаввуф ғояларини ҳам исломий маърифат ғоялари негизида ёритади. Яъни ҳазрати Пайғамбаримиз Навоий назарида бир ошиқ — Оллоҳ ошиғи сифатида гавдаланади. Дарҳақиқат, Муҳаммад пайғамбарга бағишланган наът ғазаллар, меърож тасвири талқини шундай хулоса чиқаришимизга асос бўлади.

Алишер Навоийнинг космогонияси — фалак жисмлари, оламлар тузилиши ҳақидаги тасаввурлари ҳам Р.Воҳидов томонидан батафсил таҳлил этилган. Бунда ҳам исломий тушунчалар ва ҳам Шарқда шаклланган илми нужум тушунчаларидан шоир унумли фойдалангани кўрсатилади. Р.Воҳидов тадқиқотларининг бир ажиб хусусияти бор: у асарни таҳлил қилаётганда ҳам унинг ғояси, маъноларини очишга ва ҳам айни вақтнинг ўзида бадиий хусусиятлари, шоирнинг маҳоратини кўз-кўз қиладиган санъатларни таъкидлаб, кўрсатиб боради. Яъни ғоя, маъно сўздан айри эмас, шоир қалби билан шуури ҳамиша уйғун, демоқчи бўлади тадқиқотчи.

Воқеан, у бу мавзуга алоҳида тадқиқот бағишлаган. Олимнинг М.Маҳмудов билан биргаликда ёзган «Иймон — қалб гавҳари» китобида (1999) шеър, бадиий сўз ва маънавий камолот масалалари қаламга олинади. Иймон ҳам инсон қалбига сўз билан кириб боради ва нақшланиб қолади. Эътиқод бутунлиги, нафсни тийиш, сўз санъати дурдоналаридан баҳрамандлик, ишқ сафосининг жазбалари — буларнинг барчаси инсонни юксалтиради, фозил ва меҳрибон қилади, улуғ ишларга сафарбар этади. Ҳазрат Навоий шунинг учун ҳам илоҳий каломни, шеърни, мусиқани қадрлаб, мадҳ этади. Шеърда қалбни титратувчи маъно, яхшиликка, комилликка етакловчи дард бўлишини талаб қилади.

Р.Воҳидов Навоийнинг илгари ҳам адабиётшунослар диққатини тортган ана шу жиҳатларини янгича нигоҳ билан қараб, сўзнинг маънавий қудратини очиб беришга интилади.

Олим адабиёт тарихида кенг ривожланган татаббуъ, жавобия, зуллисонайнлик, ўзаро адабий таъсир масалаларини изчил ўрганиб келаётган олим. Айниқса зуллисонайнлик (икки тилда ижод қилиш) анъанаси унинг «XV асрнинг иккинчи ярми — XVI асрнинг бошларида ўзбек ва тожик шеърияти» номли тадқиқотида чуқур таҳлил этилган. Ушбу адабий ҳодисанинг узоқ тарихи, кенг тарқалиши сабаблари, туркигўй ва форсигўй шоирлар ижодида бунинг турли кўринишларда ривожлангани кишини ўзига жалб қиладиган янги-янги мисоллар билан кўрсатилган. Ушбу анъананинг йирик вакили яна ҳазрат Навоийдир. Ҳеч ким икки тилда бу қадар маҳорат кўрсатиб, юксак қимматли асарлар ёзолган эмас. Шу фикр тасдиқи учун Р.Воҳидов «Девони Фоний»га мурожаат қилиб, ундаги форсий ғазал ва қасидаларни кўздан кечиради ва Навоийнинг татаббуъдаги маҳорати, ўзига хослигини аниқлаб чиқади...

Профессор Р.Воҳидовнинг илмий мушоҳадалари қамровли ва мулоҳазалари теран. У адабий манбаларни таҳлил қилар экан, мумтоз адибларимиз яшаган даврлар хусусияти, адабий муҳит ва адабий ҳаёт, анъана ва навбунёдкорлик, услубий ўзига хослик каби масалалар устида мушоҳада юритиб, муҳим фикрларни айтади.

Чунончи, Навоий ижоди ҳақида ўйлар экан, шоирнинг таҳсин ва танқидига учраган шахслар, Навоий ёқтирган ёки нафрат билан рад этган ахлоқий хислатларни кўздан кечириб боради. Дунё ва охират, фано ва бақо, лаҳза ва абадият ҳақида шоир билдирган фикрлар, инсон қисмати, қадри ва бурчи хусусида битган сатрларни тадқиқ этади. Нега Навоий дунёга нисбатан охиратни кўпроқ улуғлайди, деган саволга тадқиқотчи бундай изоҳ беради: «Аслида охиратнинг улуғланиши замирида ҳам мураккаб рамз яширингандай туюлади. Яхшиликка, нафс устидан ҳокимликка бахшида умр соҳиби авлодлар ардоғида яшайди-да! Демак, ундай инсонлар худбинликдан холис, умум манфаати учун жон нисор этишга тайёр».

Ҳақиқатан ҳам шундай. Охиратга ҳавола қилишдан мақсад дунёни обод этиш, бузилган дилларни тузатиш, инсонларни огоҳ этиб, маънавий баркамол қилиш эди. Навоий кўзлаган мақсад шу.

Шу тариқа бемалол айтиш мумкинки, профессор Раҳим Воҳидов Навоий ижоди билан мунтазам шуғулланиб, эътиборга лойиқ тадқиқотлар яратди ва навоийшунослар қаторидан муносиб ўрин олди.

Профессор Р. Воҳидовнинг яна бир фазилати шуки, у қадимий зуллисонайнлик анъанасини давом эттириб, икки тил — ўзбек ва тожик тилида баробар асарлар яратади. Унинг кўпгина мақолалари Тожикистонда ҳам нашр этилган. Олим ўз устозлари В.Абдуллаев, А.Ҳайитметов, Б.Валихўжаев, Т.Қораев ҳақида ҳусни таважжуҳ ва камоли эҳтиром билан бир неча ишлар ёзди, уларнинг адабиётимиз, маданиятимиз равнақига қўшган ҳиссасини ёритди. Буни ҳам маънавий бурч ва ҳам маърифат тарқатиш усули деб ҳисоблайди олим.

Раҳимжон дўстимнинг китоб ва мақолалари мароқ билан ўқилади, унинг ҳис-ҳаяжонлари қалбимизга сингиб, яйраб кетамиз. Чунки унинг ўзи шавқи баланд, софдил инсон. Софдил одамгина адабиётга, шеъриятга меҳр қўяди. Соф қалбдан чиққан сўзгина бошқа қалбни ҳаяжонга келтира олади. Айниқса, «Мен кашф этган Бобур», «Ишқ — илоҳий жазба», «Шеърият — шоир юраги», «Авлодлар таъзими» каби маърифатга ташна ўқувчилар эътиборини қозонган рисолаларида бу хусусият аниқ бўртиб туради.

Профессор Р.Воҳидов узоқ йиллардан бери Бухоро давлат университетида мумтоз адабиётдан дарс беради, унинг илмий раҳбарлигида ўндан ортиқ мутахассис номзодлик диссертациясини ёқлади, уни ҳар доим илмий мунозаралар, янги мавзулар ўзига тортади. Олим доимо адабиёт оғушида яшаб келади.

Мана энди, қадрдон, жонажон дўстим, курсдошим, атоқли олим, камтар инсон, устоз — муаллим Раҳим Воҳидов 60 ёшга кирди. Ҳавас қилса арзийдиган баркамол ва баракали умр!

Унинг ҳаёт йўли ёшларга ибрат-сабоқ бўлса арзийди. Раҳимжоннинг қалами ҳамма вақт ижод учун шай, ўзи эл хизматига камарбаста.

Азиз ва қадрдон дўстимга узоқ ва янада баракали умр, илҳомли ижод тилаб қоламан.

Нажмиддин КОМИЛОВ,
профессор

Амир ХУДОЙБЕРДИ

ОЛАМ КЎКСИН ЗАР ИЛА БЕЗАДИ ТОНГ ИЛОҲИ

Сен билан ҳаётим, сендан заволим,
Меҳрингдан дилимда куртак очган ишқ —
Бу сирли очунга айтар саволим,
Жавобига, не тонг, гулласа қўшиқ.

Мен сени қалбимдан айладим ижод,
Муҳаббатим ила бердим сайқал-зеб.
Бугун руҳим сендан сўрайди нажот
Вужуд ботқоғидан қутқар мени, деб.

Ўзи иншо этган сувратга ўзи
Маҳлиё мусаввир сингари, ё раб,
Бошимдадир, наҳот, толе юлдузи
Аршдан қулаб тушса бир бор ярқираб.

Сукунат ялдоси басир кўзларга
Нур ато этган тун қанчалар ҳақдир.
Ҳар босган изимни кўмиб музларга
Қадамимни пойлаб юрибди тақдир...

* * *

Мен сени севаман, ғунча юзида
Ўпичдай титраган шабнам мисоли.
Мен сени севаман, туннинг кўзида
Кундай эриётган бир шам мисоли.

Мен сени севаман, чўққини қучиб
Жарликка осилиб турган қоядай.
Мен сени севаман, ўзидан чўчиб,
Ўзига эргашиб юрган соядай.

Мен сени севаман...
О, бундан ортиқ
Севишимни талаб қилмагин, гулим.
Бундан ортиқ ишқни этолмам тортиқ,
Бундан ортиқ севги бўлади ўлим!

* * *

Бамисли отадай кезиб коинот
Аямай бағишлар юрак қўрини.
Қанча мавжудотга берса-да ҳаёт,
Қуёш миннат қилмас сочган нурини.

Оналик меҳридан улуғ нима бор,
Ҳар майса, ҳар дарахт туйгай карамин.
Миннат нелигини билмайди зинҳор,
Қанча мавжудотни боқса-да замин.

Эй, дўстим! Ёдимда эди ҳимматинг,
Дилимда ихлос деб аталган туйғу —
Ниш ота бошловди, аммо миннатинг
Уни аёз бўлиб уриб кетди-ку!

Билдимки, барибир одам боласи
Хом сут эмган банда! Киноямас — рост!
Кўксин ёритарди илоҳ шуъласи,
Бўлолганда эди миннатдан халос!

ТОНГ

Олам кўксин зар ила
Безади тонг илоҳи.
Сабуҳий еллар тортди
Майсаларнинг қулоғин.

Гуллар бўйин сочдилар,
Боғлар қўйин очдилар.
Тотли ифор дунёнинг
Қитиқлади димоғин.

Еру осмон нур ила
Ҳайрату манзур ила
Байрам қилиб бошига
Кийди умид кулоҳин.

Гоҳ ғамангиз, гоҳ шодон
Солароқ шовқин-сурон
Қайнагандан қайнади
Яна ҳаёт булоғи!

КУЗ

Нега кузнинг хилват гўшаларида
Ғамгин қўшиқларни куйлагинг келур?
Кезиниб хаёлот кўчаларида,
Юрагингдан эриб оқади биллур.

Учиб бораётган хазон — қоғоз-ку,
Ўқи, унда ёшлик шеъри битилган.
Сезгандирсан: найнинг навоси эзгин,
Бўғзигача, ахир, аламлар тўлган.

Қушлар кетаётир ғариб боғларни
Маҳзун сокинликнинг қўйнига ташлаб.
Олам ичга ютар ҳижрон доғларин,
Сап-сариқ рўмолин бўйнига ташлаб.

Чирт юмилар кўзинг: дил сўқмоғида
Оғир жароҳатли бир из кўринар.
Сени ёлғиз ташлаб умр роҳида
Кетиб бораётган бир қиз кўринар.

Титрайсан: миянгнинг ҳужайрасида
Мингта савол бўлиб ўй чувалади.
Куйламоқ бўлсанг-да қувноқ қасида
Мезонларда вазмин куй чувалади.

ВАТАН МАДҲИ

1

Дедилар: "Энг гўзал маъво қайсидур?"
Дедим: "Она юртим — бахт фирдавсидур".
Дедилар: "Нечун у муқаддас, улуғ?"
Дедим: "Боболарим бермиш унга руҳ!"
Дедилар: "Кечарсан ондин ё жондин?"
Дедим: "Айирмасин Ўзбекистондин!"

2

Эй, Ватан, сен ила ҳаётим, борим.
Сен менинг иймоним, номусим, орим,
Неча азизларим ётган мозорим
Ва эрка дилбандлар эркин кезган боғ.

Таърифинг беқиёс — ожиздир калом,
Сен менга қўшиқсан, қалбимга илҳом.
То абад бор экан ўзбек деган ном
Мен учун сен доим муқаддас тупроқ.

То ҳурлик бошингда, музаффар, озод
Яшайвер, аждодлар руҳи бўлгай шод.
Ободлар ичида мангу бўл обод,
Ғаним қўёлмасин бағрингга оёқ.

Асрларким келур Фурқат фиғони,
Ҳиндан шоҳ Бобурнинг соғинч, армони.
Оҳ, қийин узмоқлик ҳижратда жонни,
Лолалар кўксида қайғулардан доғ.
Дедилар: "Кечарсан ондин ё жондин?"
Дедим: "Айирмасин Ўзбекистондин!"

Анвар ОБИДЖОН

ЭКСПОРТБОП ЙИГИТ

ҲАЖВИЯ

Кечки овқатдан кейин дадам озиқ тишини кавлаб туриб: "Сизга билдирмай, битта иш қип қўйдик, ўғлим", деб қолди. Бирдан юрагим алғов-далғов тепди.

— Уйим куйибди-ку, дада! — деб ҳангилладим мен. — Даканг хўрозимни охири сўйворибсиз-да?

Кутилмаганда, дадамнинг эски тутқаноғи тутиб, "Ҳе, ўша жиприқ хўрозингни..." дея оғзига эндигина зўр бераётувди, аям унинг гапини бўлиб, "Қачон эсинг киради, ер юткур, сенга хотин топиб қўйдик", деб пешонамга мушт ниқтади. Шундан сўнг сал ўзимга келиб, худди уялаётгандек, секин бошимни эгдим.

Очиғини айтсам, хотинсиз яшаш жудаям қийинлигини биринчи синфдалигимдаёқ пайқаб етганман. Уйга берилган вазифаларни бажаролмай, жоним ҳиқилдоққа келган вақтда, "Шу зиқналар мени бирорта аълочи қизга уйлантириб қўйишса ўлишармикин", деб ота-онамдан ёмо-о-н ўпкалардим. Мана, бугун ниятимга етиб турибман.

Тақдирнинг тантилигини қарангки, аям қуйи маҳаллалик бир қиз билан тўйда ёнма-ён ўтириб қолиб, икки оғизгина гаплашибди-ю, бор ихлосини берибди-қўйибди.

— Вой, унинг бийронлиги, вой, унинг донолиги! — дея очилиб-сочилиб мақташга тушди аям. — Бодрингдан гап очганимни биламан, уруғни танлаб экишдан тортиб, палак юлишгача бўладиган ишларни олдимга битталаб тахлаб қўйди. Гапини эшитиб, ўқишни Америкада битирганми, деб ўйлайсиз. Акамнинг келиниям юрибди-да, беш йил дўхтирликка ўқиб келиб, ошқовоқ ўстиришниям билмасдан.

Дадам бир кекириб олгач, гердайиб гап қўшди:

— Сал ҳовлиқмасдан гапиргин! Ишқилиб, тузукроқ синадингми уни? Масалан, қорауруғ бодрингданам гапириб кўрдингми?

— Қорауруғ азалдан камхамак бўларкан, — дадамга жаҳл билан тикилди аям. — Айтувдим-а, бу йил олақашқадан экайлик деб. Дунёда битта қайсар қолган бўлса, уям сизсиз!

Дадам ҳаво айниётганини пайқаб, тўсатдан жиддий қиёфага кирди. Жиддийлашиб қовоқ уйдими, билингки, сиёсийроқ бир маъруза қилади.

— Кўчама-кўча хўроз уриштириб юришни йиғиштиринг энди, ўғлим, — деди у менга юзланиб — Яратганга минг қатла шукрки, аждодимизда зоти паст паррандавозлар ўтмаган. Биз... деҳқонмиз!

— Ҳа, етти пуштимиз деҳқон, — маъқуллаб бош ирғади аям.

Ниҳоят дадамнинг сиёсатига навбат етди:

— Ҳозирга келиб, давлатимизнинг ҳамма умиди деҳқондан бўп қолди. Деҳқондаям ўзига яраша фаросат борлигини охири тан олишди. Ўзинг билган ерга ўзингга маъқул уруғни эк, қанча кўп нарса топширсанг, бизниям ёлчитасан, ўзингниям, деб туришибди. Илгари, институтни чала битирганлар йигирманчи қаватда ўтириб, пастда ер чопиб турганларга ақл ўргатишарди. Оқибати нима бўлганини кўрдик. Ота-боболаримиз боғ-далага яқин жойларга ҳатто ҳаммом солдиришмаган, булар далаларнинг биқинига заҳарли заводлар қуришди. Бурунгилар яримлаб қолган ҳовузни кўришса, маҳалладагиларни ношудга чиқаришган, булар каттакон бир денгизни қуритворишди. Адирларни боғ қиламиз деб, пастдаги боғларни захлатиб чиритишди, тайёр экинзорлар ишдан чиқди.

Мен гапнинг қачон хотин масаласига келиб тақалишини кутиб, дадамнинг оғзига бетоқат термилдим.

— Хуллас, асосий жавобгарлик энди ўзимизга қоляпти, — дея сўзини давом эттирди дадам. — Давлатнинг ишончини оқлашимиз керак. Мен билан сени қўлингдан келадигани — бозорларни ноз-неъматга тўлдирвориш!

Дадамнинг бу сўзларидан кейин мамлакатимизни янада фаровонлаштириш учун ўша қизга уйланишим шартлигини чуқурроқ ҳис қилдим. Бошқача айтганда, эл-юрт фидойиларининг сони шу тобда яна биттага кўпайди.

— Келинболани бир кўриб қўясанми? — дея мен кутаётган мавзуга кўчди аям.

Аввалига "Ҳа, энди хотин бўлса бўпти-да", демоқчи эдим-у, лекин йигитлик ғурурим қўзиб, "Майли, бир кўз уриштириб қўяйлик", дедим.

Мундоқ қарагандаям, кўрмай-гаплашмай туриб хотин олиш бизга ўхшаган экспортбоп йигитларга тўғри келмайди. Ҳозирги қизларни ҳар томонлама синаб кўриш керак. Бодринг ўстиришни билса, нима, олим бўп кетибдими? Шу аям билан дадам доим узоқни ўйламай иш қилишади-да. Бунақа жиддий масалага бир ёқлама қараб бўладими?!

Қисқаси, ўзим каллани жойига қўйиб, келинболани қаттиқ имтиҳон қилмасам бўлмайди. Қани, бир ғалвирда ғилдиратиб кўрайлик-чи, ўша мақтаган қизлари туруп-чиликдан нималарни биларкин...

ЎН УЧИНЧИ "ОБЪЕКТ"

Бошлиғимизни трестда роса дўппослашибди. Қурилиш бошқармамизда объектлар сони кўпайиб кетганмиш, маблағлар ва ишчи кучлари сочиб юборилган эмиш. Яна механизмлар ва техника воситаларидан самарали фойдаланилмаяпти, объектлар ўз вақтида фойдаланишга топширилмаяпти, дейишибди.

Бошлиқ ҳам мажлисдан олган "энергия"сини ҳаммамизга бўлиб берди. Шошилинч тадбирлар белгиланди. Ҳақиқатдан ҳам объектлар сони кўпайиб кетган экан, икки баравар қисқартирилиб, йигирма тўрттадан ўн иккитага келтирилди. Ишлар бир нави йўлга тушгандек эди. Бир куни бошлиқ йўқлаб қолдилар. Кирсам ўзлари, аллақандай лойиҳага тикилиб ўтирган эканлар. Салом-аликдан сўнг ҳол-аҳвол сўраган бўлди, "чекинг" деб "Родопи"дан узатди ва ўзи ҳам ҳузур қилиб тутатди.

— Янги объект очсак, — деди бир пайт кулиб.

— Йў-ғе, — дедиму, бошлиғимизни гап қайтарганларни ёқтирмаслиги эсимга тушиб дарров хаёлимни йиғиб олдим. — Сиз нима десангиз шу-да, хўжайин.

— Буниси бошқача объект бўлади-да, — деди у илжайиб. Ҳеч нарсага тушунмасам-да мен ҳам тиржайдим.

— Кичкина учас- тка қуришни ният қилдик.

— Жуда яхшида.

— Икка- ламизга бир жойдан курсак деган- дим.

— Раҳ- мат, раҳмат, — дедим оғзимни та- нобим қочиб.

— Қурилиш объектларимиз қаторида амаллармиз-а. Қаёқдаги прорабу ма- стерлар ҳам данғиллама имо- ратларни битиришяпти. Сиз ҳам бир участканинг бошлиғисиз, кўнгилга яқин олиб сизни чақиртиргандим-да.

"Мен нима ҳам дердим, — дея ўйладим. — Ишга ҳам шу кишининг орқаларидан келганман. Мастер ёрдамчилигидан участка бошлиқлигигача қулоғимдан чўзиб олиб чиққан ҳам ўзлари. Ҳозиргача унинг чизган чизиғию босган изидан юриб кам бўлганим йўқ". Шунинг учун ҳам яна бир бор қуллуқ қилиб ҳузури муборакларидан чиқдим.

Шундай қилиб, қоғозга ёзилмайдиган ва имзо чекилмайдиган хуфия буйруқ билан "Ўн учинчи объект"-даги қурилиш ишлари бўйича масъул бўлиб қолдим.

Ёз палласи эмасми, жабҳаларда ҳам иш қизғин. Материаллар етишмайди, гоҳ транспорт йўқ, гоҳ автокран керак бўлиб қолади. Ҳар оқшом йиғиламиз, хўжайин ҳар бир жабҳа бўйича ҳисоб сўрайди, янги вазифаларни кўрсатади. Материаллар, транспорт воситалари, механизмлар тақсимотида бизни ҳам унутмайди.

— Акбарали нима сўраса беринглар, — дейди ўринбосари ва бош инженерга. — Чунки, у болалар боғчасини қуряпти. Болалар келажагимиз, ахир!..

Йиғилиш тугаб одамлар тарқалишгач, "бопладимми" дегандай кўз қисиб қўйиб, ўдағайлайди:

— Бу жа-а резинкадай чўзаверманг-да энди, "Ўн учинчи объект"ни тезроқ битказайлик. Қишлоғимиз болалари анави дала шийпонидаги вақтинча боғчаларда ҳам катта бўлишаверади.

Бошлиғимиз қўйнидан тўкилса қўнжига деб шунчалик мурувват кўрсатиб турганидан фойдаланиб, унинг саккиз хоналик мўъжазгина участкасининг ёнига ўзимизга беш хонали кичкинагина кулба солишни унутганимиз йўқ, албатта. Чунки, мана шу қурилиш бошқармамиздан хўжайинга гоҳ билдириб, гоҳ билдирмай ундирган материаллар билан еттинчи синфда ўқиётган ўғлим учун уйни қуриб қўйдим. Тўртинчида ўқиётганига ўтган йили ўзимиз қурган ўттиз икки хонадонли уйдан битта уч хонадонлигини бир амаллаб тўғирладим. Энди кенжатойга ҳам бир макон керак-да, оғайни. Бу йил биринчи синфга боради.

Ўзимизнинг қишлоқда деб шу ерга уриниб қўяқолдим. Хўжайин ҳам ўғилларидан бирортасига мўлжаллаб қурдиряптилар-да, ҳозир ўзлари яшаётган нақ саройдек уйларидан бошқа жойга кўчишларига ишониш қийин.

Жабҳа битиб, "фойдаланишга топшириш" арафасида хўжайин иккаламизни ҳаммаёғи ёпиқ, туйнукчаси панжарали, машинада олиб кетишди.

Гарчи ўзимиз сезмасак ҳам, қадамимизни илгарироқдан ўлчаб юриш- ган экан, ортиқча гап- сўзсиз "сафаримиз муддати"ни белги- лаб қўяқолишди. Бошлиқнинг эта- гига ихлос билан маҳ- кам ёпишган эканман, бу ёқларга ҳам бирга келдим.

... Яқинда уйдан хат олдим. Хўжай- ин учун қурган участкамиз- га болалар боғчаси жойлашибди, қиш- лоғимиз бо- лалари бир яйраб қолишиб- ди-да. "Биз- нинг уй нима бўлди?" — деб хат ёздим. "У ерда ҳашаротлар яшаяпти" деб жавоб қай- таришди. "Қанақа ҳашаротлар?" деб ёздим. "Фойдали ҳашаротлар" деб ёзишди. Ана шундай ёзишмалардан маъ- лум бўлди- ки, уйимизга хўжаликнинг биоло- г и к лабораторияси жойлашибди.

Яқинда бизни "очиқ"да юриб ишлашга чиқаришди. Қурилишдамиз — мутахассислигимиз бўйича дегандай. Хўжайин иккаламиз замбилда лой ташиймиз. Олдинда у, унинг изидан одатдагидек мен бораман.

— Мана қоришма ташишга ҳам анча ўрганиб қолдик, — дейди хўжайин ҳансираганини сездирмасликка уриниб, — қишлоққа соғ-омон қайтсак, мана шундай ўзимиз уриниб бир иморат солайлик...

— Ёнма-ён қилиб, — деб қўшиб қўяман қўлларимнинг қабариб кетган жойларини аста силаб туриб.

— Яқин кунларда ғишт теришни ҳам ўрганиб оламиз.

— Ҳа-а, бошга тушганини кўз кўради, деганлари шу экан-да.

Хўжайин коржомасининг чўнтагидан "Астра" чиқарди, шошиб гугурт чақдим. Ўзимга ҳам туташтириб, эндигина икки-уч тортган эдим, "бошлиқ"ни йўтал тутди, ижирғаниб сигаретини улоқтирди-да имо қилиб қолди: "Замбилни кўтардик". Одатдагидек хўжайин олдинда, мен унинг изидан қўлимизда замбил билан қоришма тайёрланаётган яшик томон силжидик...

Ҳабиб СИДДИҚ

Дунё — кенг...

АҚЛ БОШДА ЭМАС... ОЁҚДА

Кишининг қаришини кўпроқ мия ҳужайраларининг ёш ўтган сайин камайиб бориши билан боғлашади. Кейинги йилларда олимларнинг тадқиқотлари мия ҳужайралари камайишининг олдини олиш мумкинлигини кўрсатаётир. Демак, қаришнинг олдини олса бўларкан.

1998 йили калифорниялик профессор Фред Кейж одам миясида янги ҳужайралар пайдо бўлмайди, деган қотиб қолган қарашга етарли зарба берди. Ўшанда у саратон хасталигига чалиниб вафот этган бешта беморининг мияларида янги «туғилган» ҳужайраларни кўрганини эълон қилди. Шундан кейин олим жониворлар устида ўз тадқиқотини давом эттирди. 1999 йилга келиб Кейж ва ҳамкорлари изланишларининг илк натижаларига эришишди. Маълум бўлишича, сичқонлар миясидаги ҳужайралар сони кўпайиши мумкин экан. Бу ғаройиб ҳодиса ана шу жониворларнинг кўп югуришига боғлиқ, дейди олим.

Тажрибаларнинг кўрсатишича, доимо ҳаракатда бўлган сичқонларда янги мия ҳужайралари икки баравар кўпаяр экан. Янги «туғилган» ҳужайралар эса махсус усулда мунтазам машқ қилдирилган сичқонларнинг «ақлли» бўлишларига олиб келган.

Албатта, жониворлар устида ўтказилган тажрибаларни ҳар доим ҳам одамга қўллаб бўлмайди. Профессор Кейж ҳам бу тажрибалардан енгил-елпи хулоса чиқармасликка чақиради. Ҳозирча у эҳтиёткорлик билан шундай умидбахш хулосага келган:

— Одам мияси тадқиқоти билан узоқ йиллар шуғулланган олим сифатида, мен доимо инсон фаолиятини унинг мияси назорат қилади, деб ҳисоблардим. Энди эса шунга ишончимиз ортиб бораётирки, бу фаолиятни миянинг структурасидаги ўзгаришлар — янги мия ҳужайраларининг пайдо бўлиши ўзгартириши мумкин экан.

ҲЕЧДАН КЎРА КЕЧ БЎЛСАЯМ

Австралиялик Рон Фитч яқинда техника фанлари доктори илмий унвонига мушарраф бўлди. Бунга аслида ажабланмаса ҳам бўлади. Бироқ...

Рон Фитч бу илмий унвонга 92 ёшида эришди. Ўтган асрнинг 30-йилларида у бакалавр, 40-йилларида эса магистр бўлган эди. Шундан кейин мамлакат темир йўллар вазирлигига ишга кирди, аста-секин юқори лавозимларга кўтарилди, ҳатто ҳалол хизмати учун Британия империясининг ордени билан тақдирланди.

1970 йил Рон Фитч нафақага чиқди, эсдаликлар ёзишга киришди, иккита китобини чоп эттирди. Шундан кейин яна ўқув қўлланмалари ёзишга киришиб кетди. Бу машғулот уни, кексалигига қарамай, илмий жасоратга бошлади — докторлик диссертациясига енг шимариб киришди. 92 ёшли инсоннинг самарали илмий фаолият билан шуғулланишида қандай сир бор, дерсиз.

Фитч қарилик ноҳушликларидан деярли шикоят қилмайди. Фаоллигининг сири оддий эканини — ҳар куни уч километр масофани пиёда юриб ўтишини, сувда сузишини ва... ўн минут бошида тик туришга одатланганини эътироф этади, холос.

ҲАКАМГА АЧЧИҚ ҚИЛИБ...

Яқинда Мадагаскарда футбол ишқибозларининг тасаввурига ҳам сиғмайдиган бир ҳисоб қайд этилди. Мамлакат чемпионатида иштирок этаётган «Адема» клуби рақиби «Олимпика»ни 149:0 (!) ҳисоби билан ютди. Бу жаҳон футбол тарихидаги энг голларга бой ўйин, деб тан олинди.

«Адема» клуби ўйинчиларига бундай фантастик ютуққа эришишда «Олимпика» футболчилари «қарашиб юборишди». Уларни бунга мусобақани бошқарган ҳакамнинг нохолислиги мажбур этган. Ҳакамга аччиқ қилган «олимпика»чилар оёқларига тўп тегиши билан ўз дарвозаларига ҳужум уюштириб, дарвозабоннинг ёрдамида тинимсиз тўп уришган. Уларнинг рақибларига эса қарши томоннинг «ғалати ўйинини» кузатишдан ўзга чора қолмаган.

Албатта, ўта йирик ҳисоблар катта спортда, онда-сонда бўлса-да, рўй бериб туради. Кучлари ва маҳоратлари тенг келмаган мусобақаларда бундай ҳолатлар учрайди. Хусусан, Англиянинг «Сараценс» регбичилар жамоаси руминиялик «динамо»чилар устидан 151:0 ҳисобида устун келишган. 1998 йили қайд этилган ана шундай натижа Гиннесснинг рекордлар китобидан жой олган эди. Шайбали хоккей бўйича Жанубий Корея ёшлар жамоаси таиландлик тенгдошларини 92:0 ҳисобида мағлуб этишган. Маълум бўлишича, жанубий кореяликлар ҳар 39 секундда биттадан шайба киритишга улгуришган. Таиландликлар эса ҳали чанғи билан муз устида югуришга ҳам ўрганишмаган экан. Шуни айтсалар керак-да: бўлмаганга бўлишма, деб.

Маданият ишлари вазирлиги, «Ўзбектеатр» бирлашмаси ва Театр ижодкорлари уюшмаси Тошкент Давлат Санъат институти талабалари **Олимжон ШУКУРОВ, Учқун МУХАММАДИЕВ, Бахтиёр ЎРОЛОВ**ларнинг бевақт вафоти муносабати билан уларнинг оила аъзоларига чуқур таъзия билдиради.

Чилонзор тумани Маданият ишлари бўлими «Нигоҳ» театр-студиясининг актёри, Санъат институти талабаси **Бахтиёр ЎРОЛОВ**нинг бевақт вафоти муносабати билан марҳумнинг оила аъзоларига ҳамдардлик билдиради.

ҲАЁТИЙ ҲАНГОМАЛАР

ЁШИ УЛУҒ ЛАТИФА

Бир кекса ҳамкасбимиз алмисоқдан қолган латифаларни айтавериб ҳаммани зериктириб қўйди.

Ана шунда секин у кишига дедим:

— Домла, ёши улуғ одам сифатида сиз жуда катта ҳурматимизга лойиқсиз. Лекин шу латифаларингизниям ёши улуғлиги чатоқ-да.

ОДАМЛАР ҲАМ ҚИЗИҚ

Раҳматлик муаллим ва аскиячи Ҳалим Саматов бир гапни айтиб юрарди:

— Одамлар ҳам қизиқ. Биттасига бундан кейин бу аҳмоқчиликни қилма, десам мендан астойдил хафа бўлди. Бўпти, бўпти. Қилавер ўша аҳмоқликни, деб қутилдим.

С. ХАБИБ

СИЗ БИЛАН УЧРАШДИК

Сиз билан учрашдик, кўзда ёшимиз
Пинҳондир, дийдорга ногоҳ етганда
Сиз билан учрашдик, азиз ёшимиз
Ўттиздан ўтганда, қирққа етганда

Бобур БОБОМУРОДнинг
«Сиз билан учрашдик" шеъридан

* * *

Сиз билан учрашдик санаторийда,
Ёшлар олтмиш томон секин етганда.
Йўқолиб битганда аввалги соғлиқ,
Белдан куч, кўзлардан қувват кетганда.

Сиз билан учрашдик, бор имконият
Фақат нафақага қолгач тақалиб.
Нега дуч келмадик биз сал илгари
Қаддар тик, юрганда ҳар ерда ғолиб?

Сиз билан учрашдик, гўёки жаннат,
Кўрмоқ бору, аммо, ҳеч не ейиш йўқ.
Чўнтакнинг охори кетгани боис
«Қани, ресторанга кетдик», дейиш йўқ.

Сиз билан учрашдик, бизлар бу ерда,
Назаримда, чорак асрча кечроқ.
Сиз ҳам оилали экансиз, билдим,
Менда ҳам ўша гап, эмасман бўйдоқ.

Сиз-ла учрашсайдик ёшлик пайтимиз,
Ҳамма иш бўларди балки бошқача.
Бир ерда қадалиб ўтирмай, шартта,
Чиқиб кетармидик тоғу тошгача.

Қанийди кўзимиз очиб-юмгунча,
Бўп қолсак тўсатдан ёш йигит, ёш қиз.
Ҳаёт ҳам янада гўзал бўларди,
Ўттиз кун мазмунли ўтарди сўзсиз.

Сиз билан учрашсак, сал олдин бирга
Борардик курортга. Бош эгмай қуйи.
Ҳатто келтирмасдик хаёлимизга:
Нима у? Кексалар дам олиш уйи?

Сиз билан учрашсак эдик олдинроқ,
Гаплашиб турмасдик ташвишу ишдан.
Ҳозиргидек фақат кифояланмасдик
Шунчаки қўлларни қисиб қўйишдан.

Ўткир САИДОВ

ШЎРЛИК

Истайсизми-йўқми, гардун айлана,
Истайсизми-йўқми, қайтиб келаман.
Соғинмаган кўзингиздан айланай,
Истайсизми-йўқми, сизни севаман.

Иқбол МИРЗОнинг
«Истайсизми-йўқми» шеъридан

* * *

Истайсизми-йўқми, иплар бойланар,
Истайсизми-йўқми, қизлар сайланар,
Гўзалларни кўрсам, одатим шу-да,
Истайсизми-йўқми, бошлар айланар.

Бундай чоғ оғзимдан сўзлар сочилар,
Ўз-ўзидан кўзим катта очилар.
Пайдо бўлса агар қизнинг йигити,
Истайсизми-йўқми, секин қочилар.

Қўлга тушсам нима ҳам дерман, жўра,
Жиллақурса, шапалоқ ерман, жўра.
Бу бош чидар ҳар нарсага, сабаби,
Истайсизми-йўқми, мен эрман, жўра.

Абдураззоқ ОБРЎЙ

МУАССИСЛАР: ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ МАДАНИЯТ ИШЛАРИ ВАЗИРЛИГИ, ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР УЮШМАСИ
* * *
НОШИР: «ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА АКЦИЯДОРЛИК КОМПАНИЯСИ

O'zbekiston adabiyoti va san'ati

Манзилимиз: Тошкент — 700083, Матбуотчилар кўчаси, 32
Қабулхона — 133-52-91, котибият — 136-56-50
Танқид ва адабиётшунослик бўлими: 136-56-50 Ижтимоий ҳаёт бўлими: 133-49-93
Санъат бўлими: 136-56-48 Назм ва наср бўлими: 133-49-93

Бош муҳаррир вазифасини бажарувчи Мурод АБДУЛЛАЕВ

Редакцияга келган қўлёзмалар таҳлил этилмайди ва муаллифларга қайтарилмайди. Муаллифлар фикри таҳририят нуқтаи назаридан фарқланиши мумкин.
Навбатчи муҳаррир — Беккул ЭГАМҚУЛОВ
Саҳифаловчи — Жаъфар ЖАББОРОВ

«Шарқ» нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси босмахонаси.
Манзили: Тошкент шаҳри, «Буюк Турон» кўчаси, 41-уй
Босишга топшириш вақти—20.00. Босишга топширилди — 21.00.

Газета Ўзбекистон Республикаси Давлат матбуот қўмитасида 00024-рақам билан рўйхатга олинган. Буюртма Г— 970. Ҳажми — 3 босма табоқ. Нашр кўрсаткичи — 222. Ташкилотлар учун — 223. 1 2 3 4 5 6

ЖУМА КУНЛАРИ ЧИҚАДИ. СОТУВДА НАРХИ ЭРКИН

Тиражи—4309